

Kur'ân-ı Kerîm'de İmam Kavramı ve İlk Dönem Mezheplerin İmâmet Anlayışları

- The Concept Of Imam In The Qur'an And Islamic Sects' Conceptualization Of
Calphate" -

Mehmet Hanifi YOLDAŞ*

Atıf/Citation: Yoldaş, Mehmet Hanifi. "Kur'ân-ı Kerîm'de İmam Kavramı ve İlk Dönem Mezheplerin İmâmet Anlayışları / The Concept Of Imam in The Qur'an And Islamic Sects' Conceptualization Of Calphate.". *Mesned: Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi / Journal of Mesned Divinity Researches*, 10/1 (Bahar 2019): 243-278.

Öz:

İslâm'ın erken dönemden itibaren "imam", kendisine uyulan, önder anlamları sebebiyle cemaate namaz kıldırın kimse için kullanılan bir sözcük olsa da zamanla siyasi içerik kazanmış bir kavram olarak "halife" ile eş anlamlı olacak şekilde kullanılmış ve toplumun başında bulunarak onları sevk ve idare eden kimse için de kullanılmaya başlanmıştır. Kur'an'da Hz. Peygamber'in vefatından sonra devletin başına kimin geçeceği meselesine doğrudan değinilmediği gibi hadislerde de doğrudan bu mesele yer almamıştır. Bu nedenle tarih boyunca Müslümanlar bu konuda Kitap ve Sünnetin genel ilkelerinden hareketle tutum belirlemeye çalışmışlardır. Bu makalede önce "imam" kavramının Kur'an'da kullanıldığı anlamlar tespit edilmeye ve akabinde "imam" kavramı ile "hilâfet" kavramı arasındaki anlam ilişkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. İslâm ümmeti içerisinde ilk teşekkül eden mezheplerin imâmet/hilafet ile ilgili olduğu düşünüldüğünde fırkaların bu konudaki görüşlerini aktarmak mezheplerin tanınması ve bilinmesi noktasında büyük bir önem arz ettiği için çalışmanın sonunda mezheplerin imamete dair görüşleri aktarılacaktır. İtikadî mezheplerin "imâmet-hilâfet" görüşlerine bütüncül bir bakışın İslâm'ın erken döneminden itibaren teşekkül etmiş olan mezheplerin görüşlerinin anlaşılmasına katkıda bulunacağı izahtan varestedir.

Anahtar Kelimeler: İmam, imamet, halife, hilafet, itikadî mezhepler.

Abstract:

From the early period of Islam, "imam" is a word used for prayer because of its leading meanings, but it is started to be used as a concept that has gained political content over time and is synonymous with "caliph". In the Qur'an, the question of who will be the head of the state after the death of the Prophet is not addressed directly, nor is it directly involved in the hadiths. For this reason, throughout history, Muslims have tried to determine the attitude based on the general principles of the Qur'an and Sunnah. In this article, firstly, the meaning of "imam" is used in the Qur'an and then the meaning relationship between "imam" and "caliphate" will be tried to be revealed. Considering

* İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dr. Öğrencisi, mehmethanifiyoldas@gmail.com, ORCID 0000-0003-3912-0256

the fact that the first sects in the Islamic Ummah are related to imam/caliphate, the views of the sects on imam will be conveyed at the end of the study, since it is of great importance to recognize and know the sects. It is clear from the explanation that a holistic view of "imamate-caliphate" views of the Islamic sects will contribute to the understanding of the Islamic sects that have formed since the early period of Islam.

Keywords: imam, imamate, khalife, caliphate, religious sects.

1. GİRİŞ

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in âhirete irtihali ve akabinde oluşan boşluk, kendisini hemen her alanda hissettirdiği gibi, onun yarattığı boşluk İslâm toplumunun yönetimi hususunda da kendisini fazlasıyla hissettirmiştir. Hız. Peygamber'in mübarek naaşı daha defnedilmeden, ev sahibi olmanın da verdiği görev bilinci ile hareket eden Ensârın, kendilerini yönetecek kişiyi belirleme çabalarına giriştiklerini başladıklarını görüyoruz. Durumdan haberdar olan Hız. Ebubekir, Hız. Ömer ve Ebu Ubeyde b. Cerrah gibi önde gelen sahabîlerin Beni Saide Sakifesî'ndeki toplantıya dâhil olmasıyla olayın yönü değişmiştir.

İslâm toplumunu yönetecek kişinin belirlenmesi sorunu Beni Saide Sakifesî'nde Hız. Ebû Bekir'in seçilmesiyle çözülmüş olsa da bu mesele sonraki zamanlarda Müslümanlar arasında çıkacak ayrılıklarda yine kendisini fazlasıyla hissettirmiştir. İmam Eş'arî'nin gayet yerinde bir tespit olarak "Hız. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında meydana gelen ilk ihtilaf imâmet meselesidir"¹ sözü ve Şehristanî'nin "ümmeî arasındaki en büyük anlaşmazlık imâmet konusundaki ihtilafıdır. Hatta dini hiçbir konuda imâmet konusunda olduğu kadar Müslümanlar birbirlerine karşı kılıca sarılmamışlardır"² şeklindeki tespitleri "imâmet/hilâfet" meselesinin İslâm tarihinin akışını belirleyen birçok olayda etkin bir rol oynadığını göz önüne sermektedir.

İmam Eş'arî ve Şehristanî'nin bu tespitlerinden hareketle, İslâm toplumu içerisinde siyasi fırkalaşma hareketlerinin ana sebebinin "imâmet/hilâfet" meselesi olduğu şeklindeki bir tespit abartılı olmasa gerektir.

Ümmeî içerisinde ilk ayrılık hareketi de diyebileceğimiz Hâricilerin teşekkülü çoğunlukla hilâfetle ilgili olan siyasi nedenlerden dolayıdır. Hız. Ali'yi tahkime zorlayan daha sonra da tahkime karşı çıkıp Hız. Ali'nin saflarından ayrılan Hâriciler, vakit kaybetmeden kendilerini yönetecek bir imam seçmişlerdir. Hız. Ali yönetiminin Şam'da bulunan Muaviye tarafından tanınmaması,

¹ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn I*, (Beyrut: Mektebetu'n-Nehdati'l-Mısriyye, 2009), 39.

² Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 2005), 18.

Haricilerin politik tavırları ve en nihayetinde Hz. Ali'nin bir haricî olan İbn Mülcem tarafından öldürülmesi, İslâm'ın ilk döneminden itibaren imâmet meselesinin ortaya çıkan mezhebî ihtilaflarda oynadığı rolü göstermektedir.

İslâm'ın erken döneminde teşekkül eden Şîa'nın teşekkülü de imâmet meselesiyle doğrudan ilgilidir. İmâmeti nübüvvetin bir devamı olarak gören ve imamın nassla tayin edildiğine inanan Şiiler, kendilerini başta Mürcie, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet olmak üzere çoğunlukla devlet başkanının seçimle tayin edilmesine kani olan mezheplerden ayırtmışlardır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra devletin başına kimin geçeceği meselesine Kur'ân-ı Kerim'de değinilmediği gibi Hz. Peygamber de bu meselede herhangi bir fikir beyan etmemiştir. Bu nedenle sahabe bu konuda Kitap ve Sünnetin genel ilkelerinden hareketle ümmetin başına geçecek kişiyi seçme işine girişmiştir.³ Bu konuya dair görüş beyan eden M. Said Hatipoğlu, "Kur'ân-ı Kerim'de, devlet yapısını ve idare teşkilatını tanzim eden açık hükümler yoktur. Vahiyle bildirilmemiş meselelerin hallini müşavereye bırakan emirlerden ayrı olarak Nisa sûresinin 58 ve 59. ayetlerinde, siyasi düstur mahiyetinde olan dört emir yer almaktadır." der. O, bu dört emiri, "Emanetleri ehline vermek", "insanlar arasında adâletle hükmetmek", "Allah'a, Peygambere ve mü'min emirlere itaat etmek" ve "ihtilaf halinde Allah'a ve Peygambere başvurmak" şeklinde sıralar.⁴

Bu çalışmada temel amacımız ilk dönem mezheplerinden Hâriciler, Mürcie, Şîa ve Mu'tezile'nin imâmet/hilâfet görüşlerine toplu bir bakış sunmak, ayrıca Müslümanların ekseriyetini teşkil ettiği Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın imâmet/hilâfet meselesindeki görüş ve tutumunu daha geniş bir perspektifle sunmaktır. Bu nedenle bu makalede önce "imam" kavramının Kur'ân'da kullanıldığı anlamları tespit etmeye, daha sonra "imam" kavramı ile "hilâfet" kavramı arasındaki anlam ilişkisi ortaya koymaya çalıştık. İslâm ümmeti içerisinde ilk teşekkül eden mezheplerin imâmet/hilâfet ile ilgili olduğu düşünüldüğünde fırkaların bu konudaki görüşlerini aktarmak mezheplerin tanınması ve bilinmesi noktasında büyük bir önem arz ettiği için çalışmanın en sonunda mezheplerin imâmete dair görüşlerini aktarmaya gayret ettik. İtikadî mezheplerin "imâmet-hilâfet" görüşlerine bütüncül bir bakışın İslâm'ın erken döneminden itibaren teşekkül etmiş olan mezheplerin görüşlerinin anlaşılmasına katkıda bulunacağı muhakkaktır.

³ Mehmed Said Hatipoğlu, *Hilâfetin Kureysliliği*, (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 66-67.

⁴ Hatipoğlu, *Hilâfetin Kureysliliği*, 47.

2. KUR'ÂN-I KERÎM'DE İMAM KAVRAMI

2.1. İmam Kavramının Anlam Alanı

İمام (imam) kelimesi, قدام (ön, ileri) anlamlarına gelmekte olup وراء (arka) kelimesinin zıddıdır.⁵ İmam, “kendisine uyulan varlık” demektir. Bu, sözüne ve hareketlerine uyulan bir insan olabileceği gibi, bir kitap veya başka bir şey de olabilir.⁶

Seyyid Şerif Cürcanî'ye (ö. 287/900) göre imam; “din ve dünya işlerinin hepsinde hükmün kendisine ait olduğu kişi”dir.⁷ Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) ise imâmı, “sözlerinde, davranışlarında ve fiillerinde kendisine tâbi olunan” diye tanımlar.⁸ Buna göre imam “Kendisine uyulan, öncü” demektir.

İmam kelimesinin sonuna “ta”nın eklenmesiyle oluşan bir terim olarak imâmet kavramı ise, Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm toplumunun dini ve siyasi liderliği görevini üstlenen kurumu ifade eder. Ayrıca cemaate namaz kıldıran kimseye de önder ve yöneticiliği nedeniyle imam, yaptığı işe de imâmet denir.⁹

Mâverdî (ö. 450/1058) ise imâmeti, “din ve dünya işlerinin yürütülebilmesi için nübüvvet hâlef olarak konulmuş bir müessese” olarak tanımlar.¹⁰ Kadî Abdülcebbar'a (ö. 415/1025) göre imam, “ümme üzerinde yöneticilik ve tasarruf hakkı bulunan kişi için kullanılan bir isimdir.” Buna göre vâlden ya da kâdîdan farkı, imâmın otoritesi üzerinde başka bir otoritenin bulunmamasıdır.¹¹

⁵ Mecduddin Muhammed b. Yakûb el-Fîruzâbâdî, *el-Kamusu'l-Muhit*, Thk. Tahkiku't-Turâs, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1994), 1392.

⁶ Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, (Beyrut: Daru'l-Marife, 1961), 24.

⁷ Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcanî, *et-Ta'rifat*, (Beyrut: 1987), 58.

⁸ Ahmed b. Yusuf b. Abdurrahim Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-Huffaz*, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye, 1996), 1: 122.

⁹ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2010), 153.

¹⁰ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye*, (Kuveyt: Mektebetu Daru İbni Kuteybe, 1979), 3.

¹¹ Ebu'l-Hasan Abdulcebbar b. Ahmed Kadî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, Thk. Abdulkirim Osman, (Kahire: Mektebetü Vehbe: 1988), 750.

2.2. İmam Kavramının Kur'ân-ı Kerim'de Kullanım Şekli

İmam kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de terim anlamıyla kullanılmayıp sözlük anlamıyla kullanılır.¹² İmam kelimesi Kur'ân'da geçtiği yerlerde beş ayrı anlamda kullanıldığı görülmektedir.

2.2.1. Komutan (önder) anlamında

Bazı âyetlerde imam kelimesi “القائد” yani “komutan” anlamında kullanılmıştır. Nitekim Bakara sûresinin “قَالَ رَبِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا” Ben seni insanlara önder yapacağım” mealindeki 124. âyetinde “komutan” anlamında kullanılmıştır.

2.2.2. İnsanların hayırda kendisine uyduğu önder anlamında

İmam kelimesinin ikinci kullanımı “önder” anlamındadır. Buradaki önder, “nübüvvet” şeklinde anlaşılmıştır. Hud Sûresi'nin “وَمَنْ قَبْلَهُ كِتَابٌ مُوسَى إِمَامًا” Ondan önce de bir önder ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı...” mealindeki 17. âyetinde “imam” kelimesi “kendisine tabi olunan kitap” yani “Tevrat” anlamında kullanılmıştır.

2.2.3. Kitap anlamında

İmam kelimesinin üçüncü kullanımı “الكتاب” şeklindedir. İsra Sûresi'nin “يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ” O gün bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağız” mealindeki 71. ayetinde “amellerin yazıldığı kitap” anlamında kullanılmıştır.¹³

2.2.4. Levh-i mahfuz anlamında

İmam kelimesinin dördüncü kullanımı “اللوحة المحفوظة” şeklindedir. Yasin Sûresi'nin “وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ” Biz, her şeyi apaçık bir kitapta tek tek kaydetmişizdir” mealindeki 12. ayetinde “Levh-i Mahfuz” anlamında kullanılmıştır.¹⁴

2.2.5. Tarik (yol) anlamında

İmam kelimesinin beşinci kullanımı ise “الطريق” şeklindedir. Hicr sûresi'nin “وَأِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ” İkisi de belirgin bir anayol üzerinde idiler” mealindeki 79. ayetinde imam kelimesi “yol” anlamında kullanılmıştır. Burada “imam” kelimesiyle Kureyşlilerin yaptıkları ticaret yolculuklarında yol güzergâhlarında bulunan iki helak olmuş kavim olan Lut kavmi ve Eyke halkı kastedilmektedir.¹⁵

¹² Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 153.

¹³ Halebi, *Umdetu'l-Huffaz*, 1: 122.

¹⁴ Halebi, *Umdetu'l-Huffaz*, 1: 122.

¹⁵ Askeri, *el-Vucüh ve'n-Nezair*, 18-19.

İmam kelimesinin Kur'ân-ı Kerim'de kullanım şekillerine dair verdiğimiz bu kısa malumattan sonra "hilâfet" kavramının anlamına dair kısa açıklamalarda bulunmak ve daha sonra da hilâfet kavramının imâmet kelimesi ile olan anlam ilişkisine değinmek istiyoruz.

2.3. Hilâfet ve İmâmet Kavramlarının Anlam İlişkisi

خَلْف (arka) kelimesi, قدام (ön, ileri) kelimesinin zıddıdır. Sözlükte "arkada olmak, arkasından gelmek, yerine geçmek" anlamlarına gelen *half* kökünden türemiş olan "halife", "birinin yerine geçerek onun adına iş yapan" demektir.¹⁶

İbn Hazm, (ö. 456/1064) "halife" kelimesinin "kişinin kendi yerine halef olarak bıraktığı, ardından gelen ve kendisini takip eden kimse" anlamında olduğunu söyler.¹⁷ Aynı kökten türeyen (خلافه) kelimesi ise "birisinden sonra gelmek ve onun yerine geçmek" anlamında mastardır. Yani hilâfet, başkası adına onun görevini üstlenmektir. Bu üstlenilen görev, ister yerine geçilen kişinin ölümünden dolayı olsun ister acziyetinden isterse de yokluğundan dolayı fark etmez.¹⁸ Bu nedenle "halife", dini terminolojide Hz. Peygamber'in halefi ve yerine geçen kişiyi ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁹

Ayrıca (خلافه) kelimesi isim olarak da kullanılır. Nitekim Sünnî literatürde "dini ve siyasi liderlik" anlamında kullanılır. Şîî literatürde ise hilâfet kelimesi yerine "imâmet" kelimesinin kullanımı tercih edilir.²⁰ Meselâ Şîî müellif Ebu Hilal el-Askerî'ye (ö. 400/1009) göre halife kelimesi ile eş anlamlı olacak şekilde "imam" kelimesi de kullanılır.²¹

Halifeye, imam adının verilmesi tabii olmak bakımından imama benzetilmesinden dolayıdır. Devlet başkanı ile namaz kıldıran kişiyi karıştırmamak için hilâfete "imâmeti kübra", namaz kıldıran kişiye de "imâmeti suğra" denilmiştir.²² "İmam" kavramı namaz ile olan alakası nedeniyle İslâm kültüründe

¹⁶ Fîruzâbâdî, *el-Kamusu'l-Muhit*, 1044; Halebi, *Umdetu'l-Huffaz*, 1: 522; Ebu'l-Fadıl Cemaleddin ibn Muhammed ibn Mukerrem ibn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, (Beyrut: Müessesetu'l-Â'lemili'l-Matbûat, 2005), 2: 1147.

¹⁷ Ali ibn Ahmed ibn Hazm, *Kitabu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, (Beyrut: Daru'l-Ceyl), 4: 176.

¹⁸ İsfahânî, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, 156.

¹⁹ T. W. Arnold, "Hilâfet", *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 7/1: 148.

²⁰ Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 128.

²¹ Ebu Hilal el-Hasan b. Abdullah el-Askerî, *el-Vucûh ve'n-Nezair fi'l-Kur'an'il-Kerim*, Thk. Ahmed Seyyid, (Beyrut: Daru'l-Kitabu'l-İlmiye, 1971), 17.

²² Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "İmam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 178; Osman Aydın, *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2003), 21; Mustafa Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 242.

şöhret bulmuş bir kavramdır. Bu kullanılış kavramın özel bir anlam kazanmasına sebep olmuştur. İmam, “cemaate namaz kıldıran kişi” anlamıyla en çok meşhur olsa da, zaman içerisinde dinsel tüm görevleri yerine getirebilecek kişileri belirtecek tarzda kavramın anlamında genişleme olmuştur. İslâm toplumunun yönetimini üstlenen kişinin imam olarak nitelenmesi ise “imam” kelimesinin kullanıldığı çeşitli alanlardaki tüm kullanımların kapsayıcısı konumundadır.²³

İmam ve imâmet kavramları siyasi bir içerik yüklenerek dört halife döneminde kullanılmıştır. Halife olarak isimlendirilen ilk kişi Hz. Ebubekir olup “Halifetu Rasûlillah” unvanını kullanmıştır. Hz. Ömer hilâfetinin ilk yıllarında “Halifetu Halifeti Rasûlillah” unvanını kullanmış daha sonra söyleyiş zorlğundan dolayı “Emiru'l-Mu'minîn” unvanını kullanır olmuştur.²⁴

İslâm siyasi tarihinin ilk dönemlerinde imam ve imâmet kavramları dini yönü ağır basacak şekilde kullanılırken, fırkaların ve mezheplerin vücut bulmasıyla da istilâhî anlamı ön plana çıkmaya başlamıştır. Nitekim bu süreçle birlikte imâmet kavramı, Hz. Peygamber'in vekili veya halefi olan kişinin liderliğini ifade edecek şekilde “hilâfet” kavramıyla eş anlamlı kullanılmıştır.²⁵ Bu aşamadan sonra artık imâmetin, Hz. Peygamber'in risalet görevi hariç, onun üstlendiği bütün vazife ve işlerinin yerine getirilmesini ifade edecek bir anlamda kullanıldığı görülmektedir.²⁶

O halde denilebilir ki, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dönemlerde kullanılan “imâmet” ve “hilâfet” kavramları genellikle eş anlamlı kabul edilmiştir.²⁷ Toplumun başında bulunan ve toplumu yönlendiren kişiler hem “imam” hem de “halife” olarak adlandırılmıştır. İmamın idare ettiği toplum ise “ümme” kavramıyla karşılanmıştır. Haliyle imam/halife, “ümme”nin idaresini üstlenen kişi”, imâmet/hilâfet ise “imamın üzerine aldığı görev ve sorumluluk” olarak anlam kazanmıştır.

²³ Muhammed Ziyauddin Rayyis, *İslam'da Yönetim Sistemi ve Temelleri*, trc. İbrahim Sarmış, (Ankara: Fecr Yayınlar, 2017), 106.

²⁴ Aydın, *Mu'tezili İmâmet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, 21-22.

²⁵ Aydın, *Mu'tezili İmâmet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, 23; ayrıca bkz. W. Ivakov, “İmam”, *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 5/2: 981.

²⁶ Arnold, “Hilâfet”, 149; İmâmet görevini yüklenen kişiler ya “imam” ya “halife” ya da “emiru'l-mü'minin” kelimelerinden biriyle adlandırılmışlardır. Bu kelimelerin her biri belli amaçlar için kullanılmakla birlikte bazı tarihsel olaylarla da ilişkileri vardır. Rayyis, bu amaçlar ve ilişkiler iyice bilindiğinde, yönetim kurumu olarak imâmetin genel yapısının da anlaşılacağını ifade eder. bu üç kelimenin kullanılış amacı ve tarihsel olaylarla ilişkisi için bkz. Rayyis, *İslam'da Yönetim Sistemi ve Temelleri*, 102-113.

²⁷ Mehmet Kubat, “Haricilerin İmâmet Görüşleri Bağlamında Yapılan Bazı Çağdaş Yorumların Tutarsızlığı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/27 (Yaz 2013), 318; Hasan Onat, “Şii İmâmet Nazariyesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32, (1992) 89.

Siyasi bir kavram olarak imâmet/hilâfet, Hz. Peygamber'den sonra İslâm toplumunun idaresini üzerine alan kişinin görev, makamını ve sorumluluklarını ifade eder.²⁸ Bu kavram kelâmî, fikhî ve siyasî tarihte farklı şekillerde ele alınmıştır. Kelâm ve fıkıh âlimleri, siyasi düşüncelerle ilgili görüşlerini "imâmet" başlığı altında, tarihçiler ise "hilâfet" başlığı altında ele alıp incelemişlerdir.²⁹

İmâmet/hilâfet kavramıyla ilgili oluşan literatür ise Beni Saide Sakife-si'ndeki tartışmalardan sonra, zaman içerisinde meydana gelmiştir. Nitekim Beni Saide Gölgeği'nde meydana gelen tartışmalar, siyasetin özülüyle alakalı tartışmalardır.³⁰ Bu tartışmaların neticesinde Beni Saide Gölgeği'nde Hz. Eubekir'e biat edilmesi, beraberinde devlet başkanlığı ile alakalı tartışmaları gündeme getirmiştir. Bu tartışmalar gelişerek sonraki nesillere de intikal etmiştir. Bu tartışmalar Müslümanların siyaseten keskin çizgilerle farklılaşmasına neden olmuştur. Bir taraftan İslâm toplumunun üzerinde anlaştığı birinin yönetime gelmesinin gerekliliği savunulurken diğer taraftan imâmetin nass ve tayinle belirlenmiş olduğu fikri ileri sürülmüştür.³¹

İslâm siyasi tarihinde imamın/halifenin görevleri, nübüvvet görevi hariç Hz. Peygamber'in yerine geçerek onun dünyevi otoritesini temsil etmesi, yeryüzünde şer'i hükümleri uygulaması, dünya işlerini düzene sokmak üzere Allah'ın yeryüzündeki hâkimiyetini temsil etmesi şeklinde sıralanabilir.³² Genellikle Sünnî literatürde imâmet ve hilâfet kelimeleri eş anlamlı olarak kullanılırken Şia, imâmeti meşru devlet başkanlığı, hilâfeti ise fiili yönetim için kullanmıştır. Bu bakış açısı Şii düşüncede ilk üç halifenin, Emevi ve Abbasi devlet başkanlarının imam değil de halife olarak nitelendirilmesini beraberinde getirmiştir.³³

İlk dönem İslâm toplumunda imâmet konusunda temelde iki eğilim benimsenmiştir: Bunlardan biri, imâmetin ittifak ve seçimle olması gerektiğinin

²⁸ Mustafa Öz, Avni İlhan, "İmamet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 201; Ayrıca bkz. Abdullatif el-Harputî, *Tenkîhu'l-Kelâm fî Akâidi Ehli'l-İslâm Kelâm İmine Giriş*, Yayına Hazırlayan, Fikret Karaman (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 267.

²⁹ Fikret Soyal, "Dört Halife Seçimi ve Kelamda İmamet Tartışmalarına Etkisi", *Araştıran Sosyal Bilimler Dergisi*, (2011), 251.

³⁰ Nevin Abdulhalik Mustafa, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*, trc. Vecdi Akyüz, (İstanbul: İz Yayınları, 1990), 150-151.

³¹ Osman Aydın, "Mu'tizelenin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik", *Dini Araştırmalar* 3/7 (Mayıs-Ağustos, 2000), 17.

³² Casim Avcı, "Hilâfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 14: 539.

³³ Öz, İlhan, "İmamet", 203.

benimsenmesi, diğeri ise imâmetin nas ve tayin ile gerçekleşmesi gerektiğinin benimsenmesidir.³⁴

Müslümanların imâmet üzerinden ayrılığa düşmesinin sebebi olarak, Hz. Peygamber tarafından bir belirlemenin yapılmamış olması gösterilebilir. Nitekim o, yerine kimin geçeceği ve yerine geçecek kişinin seçilmesinde uygulanacak yöntem, yerine geçecek kişide bulunması gereken vasıflar ve şartlar noktasında bir kriter ortaya koymamıştır. Rasûlullah'ın yaptığı sadece genel kurallar koymak olmuştur.³⁵

Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında meydana gelen ilk ihtilaf imâmet meselesinde baş gösteren ihtilafır.³⁶ Nitekim ünlü Mezhepler Tarihçisi eş-Şehristanî'ye (ö. 548/1153) göre ümmet arasındaki en büyük anlaşmazlık, imâmet konusundaki ihtilafır. Hatta dini hiçbir konuda imâmet konusunda olduğu kadar taraflar birbirlerine karşı kılıca sarılmamışlardır.³⁷ Bu nedenle denebilir ki imâmet/hilâfet meselesi İslâm tarihi boyunca Müslümanların başını en çok ağrıtan mesele olmuştur.³⁸ Bu mesele etrafında ortaya çıkan tartışmalar Hâriciler, Mürctie, Şia, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet gibi belli başlı ekollerin görüşlerinin şekillenmesine ortam hazırlamıştır. Bu fırkaların fikir ayrılıklarının başında imâmet meselesi gelmektedir. Bundan dolayı imâmet konusu Hz. Peygamber'in vefatından sonra sürekli olarak gündemde kalmış tarihin her döneminde canlılığını korumuş olmakla birlikte günümüze kadar uzanan birçok sorunun ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Siyasi ve itikâdî fırkaların arasında çıkan problemlerin temelinde imâmet meselesinin oldukça önemli rolü vardır.³⁹

İmâmet kavramı ile ilgili teorik tartışmaları başlatan mezhep Şia'dır. Sonrasında diğer fırkalar da bu tartışmalara katılmışlardır.⁴⁰ Nitekim Muhammed Rayyis, "imâmet biliminin temelinin Şia tarafından atıldığını, diğer fırka mensuplarının payına düşen ise bu temel üzerine yapıyı kurarken kimi noksanlık ve boşlukları görüp tamamlamalarıydı" şeklinde bir tespitte bulunur.⁴¹ Şia'nın

³⁴ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 21; ayrıca bkz. Abdulkahir b. Tahir el-Bağdadi, *Kitabu Usuli'd-Din*, (Beyrut: 1981), 279.

³⁵ Rayyis, *İslam'da Yönetim Sistemi ve Temelleri*, 38.

³⁶ Eş'arî, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn*, 1: 39.

³⁷ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 18; Mehmet Kubat, *İslam Mezhepleri Tarihi*, (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2014), 75-88.

³⁸ Onat, "Şii İmamet Nazariyesi", 89.

³⁹ Kubat, "Hâricilerin İmamet Görüşleri Bağlamında Yapılan Bazı Çağdaş Yorumların Tutarsızlığı", 318.

⁴⁰ Öz, İlhan, "İmamet", 204.

⁴¹ Rayyis, *İslam'da Yönetim Sistemi ve Temelleri*, 91-92.

imâmet ile ilgili kavramları belirlemesi, sınırlarını çizmesi ve içeriğini saptaması sonucu Ehl-i Sünnet ve diğer mezhepler hep savunma durumunda kalmışlardır.⁴²

Hz. Peygamber'in vefatından sonra zaman içerisinde yaşanan olaylar, siyasi hadiseler, Müslümanlar arasında ortaya çıkan savaşlar, dökülen kardeş kanları ve bunun gibi birçok nedenle ümmet arasında fırkalaşma ve siyasi kamplaşmalar meydana gelmiştir. Bu olaylara üç ana faktörün yön verdiğini müşahede etmekteyiz. Bunlar; câhiliyye döneminde Arap siyasi hayatının çekirdeği durumundaki kabilecilik anlayışı, kökleşme mücadelesini sürdüren Kur'ân'ın sunduğu dini-siyasi anlayış ve bunlara paralel olarak devamlı yenilenen içtimai yapı. Bu üç faktör, İslâm tarihi boyunca meydana gelen bütün olaylarda etkisini göstermiştir.⁴³

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan yönetime kimin geçeceği sorunu, ashap tarafından sahip oldukları siyasi birikim ve güç dengelerini gözeten anlayışla çözüme kavuşturdu. Tabi bu çözüm kalıcı olamadı. İktidara göz diken tarafların artması ve bunların güçlenmesi ile birlikte mevcut durum bir krize dönüştü. Krize dönüşen bu konu beraberinde birçok sorunun da sorulmasına sebep oldu. Nitekim Mehmet Evkuran, "Hz. Peygamber'den sonra yönetime geçecek olan kimdir? Hz. Peygamber'in halifesi olmanın temel koşulu nedir? Güç sahibi olmak mı yoksa erdem ve liyakat sahibi olmak mı? Yönetim Peygamber'den sonra siyasi olarak mı yoksa hem dinsel/ruhani ve hem de siyasi olarak mı sürmektedir/sürmelidir?" sorularının bu süreçten sonra sorulmaya başladığını belirtir.⁴⁴

Mezheplerin bu sorulara verdikleri cevaplar, bir bakıma imâmet konusunda nerede durduklarını da göstermektedir. Hâriciler, Mürcie, Ehl-i Sünnet ve Mu'tezilenin büyük çoğunluğu, Hz. Peygamber'in vefatıyla nübüvvetin sona erdiği ve bundan dolayı yönetimin siyasi ve dünyevi anlamıyla devam ettiği konusunda fikir birliği içindedirler. Şia'ya göre ise yönetim, Peygamber'den sonra hem siyasi hem de dinsel bakımlardan devam etmektedir.⁴⁵

Çalışmamızda "imam- imâmet- hilâfet" kavramlarının anlam alanıyla ilgili bu tespitlerimizden sonra şimdi de ilk dönem İslâm mezheplerinin imâmet-hilâfet anlayışlarına geçmek istiyoruz.

⁴² Mahmut Ay, *Mu'tezile ve Siyaset*, (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 54.

⁴³ Hasan Onat, *Emeviler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016), 34.

⁴⁴ Mehmet Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 97-98.

⁴⁵ Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, 98.

3. İLK DÖNEM MEZHEPLERİN İMÂMET ANLAYIŞLARI

Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra ümmet içerisinde yönetime kimin geçeceği konusunda ortaya çıkan sorun, sahabenin siyaset tecrübesi ve o dönem mevcut olan güç unsurları da gözetilerek çözüldü.⁴⁶ Nitekim yönetim boşluğu sorununu çözmek için ilk davranan, aynı zamanda ev sahibi de olan Ensârî.⁴⁷ Ensâr sorunu kendi içerisinde tartışırken olaydan haberdar olan Hz. Ömer, Hz. Ebubekir ve Ebu Ubeyde b. Cerrah gibi seçkin sahabiler olay mahalline geldi. Beni Saide Sakifesi'ndeki olayların seyri Hz. Ebubekir'in halife seçilmesi ile neticelendi. Böylece bu büyük sorun pratik bir çözümlle halledilmiş oldu.

Beni Saide Sakifesi'nde gerçekleşen bu toplantı, imâmet/hilâfet yani devlet başkanlığı ile ilgili tartışmaları gündeme getirmiştir. Nitekim burada cereyan eden tartışmaların sonraki dönemlere intikali ile imâmet, ümmetin en önemli meselesi⁴⁸ haline gelmiştir.⁴⁹ İbn Hazm, Ehl-i Sünnet, Mu'tezile, Mürcie, Şia ve Hâricilerin hepsinin imâmetin gerekliliği üzerinde ittifak ettiklerini belirtir.⁵⁰ Hâricilerden Necedât fırkası ve Mu'tezile'den Ebubekir el-A'sam (ö. 200/816) ve Hişam el-Fuvati (ö. 245/859) dışında İslâm ümmeti, toplumun yönetilmesi, kötülüklerin ortadan kalkması, zulmün engellenmesi ve mazlumların haklarının korunması için imamın tayininin gerekli olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Bu durumda ya Şii teolojide olduğu gibi imam Allah ve peygamber tarafından seçilip görevlendirilir ya da ümmet kendisini yönetecek imamı kendisi seçer. İmâmet konusunda ihtilaf imamın tayin merciidir. Yoksa gerekli olup olmadığı meselesi değildir.⁵¹

Yeri gelmişken erken dönemden itibaren teşekkül eden itikadî mezheplerin imâmet anlayışlarını kısaca özetlemek istiyoruz:

3.1. Hâriciler

İslâm ümmeti içerisinde ilk fırka olma hüviyetine sahip hareket olarak ortaya çıkan Hâriciler, yönetici ve daha genel anlamda devlet başkanı için; emi-

⁴⁶ Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, 97.

⁴⁷ Hz. Peygamber'in vefatı sonrası Ensâr'ın Beni Saide gölgeğinde toplanması, orada yapılan konuşmalar ve Hz. Ebubekir'in Halife seçilmesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fırlalı, *İmamiyye Şiastı*, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008), 30-51.

⁴⁸ Eş'arî, *Makalâtü'l-İslâmiyyîn*, 1: 39.

⁴⁹ Aydınlı, *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, 25.

⁵⁰ İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl*, 152.

⁵¹ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2011), 226-227; Ay, *Mu'tezile ve Siyaset*, 57.

ru'l-mu'minin, imamu'l-muslimin, halifetu'l-muslimin, imamu'l-ahkam vb. gibi isimleri imâmet makamında bulunan kişiler için kullansalar da genel de imam ismini kullanmışlardır.⁵² Şehristanî'nin Hâricilerin alt fırkalarından saydığı, diğer tüm Hârici fırkaların kendisinden sonra oluştuğu ve aslında ilk Hâriciler de denilen Muhakkimetu'l-Ulâ, Kureyşli olmayan, adâletli olan ve zulümden uzak duran herkesin imam olabileceğini söyler.⁵³

Tahkim olayından sonra Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan Hâriciler, geliştirdikleri imâmet anlayışları ile bir bakıma Kureyş'in hâkimiyetine karşı çıkmış oldular.⁵⁴ Beni Saide gölgeğinde Hz. Ebubekir'in seçilmesi ile neticelenen ve halifenin Kureyş'ten olması gerektiği düşüncesine ilk karşı çıkanlar da Hâricilerdir.⁵⁵ Diğer mezheplerin ileri sürdükleri gibi Kureyşî, Haşimî, Emevî ya da Arap olma gibi şartlar imam olacak kişide aranması gereken şartlardan değildir. Onlara göre halife, Müslümanlar arasında yapılan hür seçimle iş başına gelir.⁵⁶ Halifenin iş başına getirilme şekli konusundaki görüşlerinden dolayı Hâriciler, demokratik anlayışa eğilimli bir fırka olarak nitelendirilmişlerdir.⁵⁷

Hâriciler, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in hilâfetlerini tamamen, Hz. Osman'ın ilk altı yıllık dönemini ve Hz. Ali'nin ise tahkime kadar olan dönemini meşru halifelik dönemi olarak kabul ederler.⁵⁸ Halife, Müslümanların genelinin hür seçimi ve şura yoluyla seçilmelidir. Hâriciler, bey'at üzerinde önemle dururlar. Bey'at, Allah ile yapılan bir akid ve antlaşmadır. İmam Allah'ın yolundan çıktığı takdirde, kendisini ve takip edenleri saptırmış olacaktır. Bu düşünce şeklinin bir sonucu olarak Hâriciler, Ömer b. Abdulaziz hariç tüm Emevi halifelerini fâcir olarak görürler.⁵⁹

⁵² Aydın, *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, 26.

⁵³ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 93.

⁵⁴ Mehmet Kubat, "Hariciliğin Doğuşunda Münâfıkların Rolü", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/4, (2006), 129.

⁵⁵ Ahmet Akbulut, "Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31/340; Krş. Kubat, "Hariciliğin Doğuşunda Münâfıkların Rolü", 129.

⁵⁶ Ethem Ruhi Fıçlalı, "Hariciler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 172; Muhammed Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, trc. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin, (İstanbul: Hisar Yayınları, 2011), 70; Fazlur Rahman, *İslam*, trc. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 242; Adnan Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 40.

⁵⁷ Bu konuda yazılmış bir makale için bkz. Mehmet Kubat, "Hâricilerin İmâmet Görüşleri Bağlamında Yapılan Bazı Çağdaş Yorumların Tutarsızlığı"; Krş. Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, 72.

⁵⁸ Bağdadi, *Kitabu Usuli'd-Din*, 286; Ethem Ruhi Fıçlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, (Doktora Tezi Ankara Üniversitesi, 1972), 109.

⁵⁹ Aydın, *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, 26-27.

Hâricilere göre toplumdaki tüm işler Allah'ın emir ve yasaklarına uyularak yapılırsa o zaman adâlet gerçekleşir. Devletin en önemli niteliği adâlettir. Bu ilkeyle Allah'ın hükmünün gerçekleştirilmesinden öncelikle sorumlu olan makam imâmettir. Hâricilere göre imâmet, âdil, âlim ve zâhid olması şartıyla köle veya hür her Müslüman tarafından yürütülebilir.⁶⁰

Hâriciler, eğer imam sünnete aykırı davranırsa ona karşı ayaklanmayı bir hak olarak kabul ederler.⁶¹ İmam doğru yoldan ayrılırsa da azledilir ve öldürülür. Hâriciler bu düşünce şekilleriyle imâmetin işleyişindeki ahlaki boyuta vurgu yapmaktadırlar.⁶² Hâriciler, kitap ve sünnete aykırı davranan zâlim idareciye karşı isyan etmenin gerekliliğine yaptıkları vurgu ile imâmet konusunda diğer fırkalara göre farklılaşmaktadırlar. Onlara göre seçimle gelen bir halife haktan ve adâletten ayrılırsa azledilmesi gerekir.⁶³ Halifenin azledilmesi konusundaki bu tutumları ile Ehl-i Sünnete göre farklı bir çizgide bulunmaktadırlar.

Hâricilere göre imamın yetki alanı oldukça geniştir. Bu çerçevede gerekli gördüğü durumlarda savaş ilan edebilir ve savaşı da bizzat idare eder. Namazda imamlık etmek, illere vali ve vergi amilleri tayin etmek, sahipsiz mallarla ilgili tasarrufta bulunmak gibi görev ve sorumluluklar da imamın yetki alanıdadır.⁶⁴

Hârici fırkalar arasında imâmetin gerekliliği noktasında da farklı görüşler dile getirilmiştir. Hârici fırkalardan olan Necedâta göre İslâm toplumunun bireyleri eğer aralarında adâletli davranabilirlerse imama ihtiyaç yoktur.⁶⁵ Ethem Ruhi Fığlalı, Harura'da toplanan Hâricilerin işlerini yürütmek üzere Abdullah b. Vehb er-Rasibi'yi imam seçmelerinin, "hükümet fikrini kabul etme" anlayışından uzak olduklarını kabul ettikleri anlamına geldiğini söyler.⁶⁶

3.2. Mürcie

İslâm dünyasında erken dönemlerde teşekkül eden mezheplerden biri olan Mürcie daha çok iman görüşleri ile dikkatleri üzerlerine çekmiştir. Bunun-

⁶⁰ Öz, İlhan, "İmâmet", 202; Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 243.

⁶¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 92; Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, 42.

⁶² Ömer Faruk Teber, "Hârici İmâmet Nazariyesi ve Mutlak Hakikatin Meşruiyeti Sorunu", *EKEV Akademi Dergisi* 12/34 (Kış 2008), 65.

⁶³ Teber, "Hârici İmâmet Nazariyesi ve Mutlak Hakikatin Meşruiyeti Sorunu", 63.

⁶⁴ Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 119.

⁶⁵ İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl*, 87; Sa'd b. Abdullah Ebu Halef el-Eş'arî el-Kummî, *Kitabu'l-Makalat ve'l-Fırak*, (Tahran:1963), 8; Hasan b. Musa en-Nevbahtî, *Fırkau's-Şia*, (Necf: 1932), 10; Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasi, İtikadi ve Fikhi Mezhepler Tarihi*, 70.

⁶⁶ Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 110-111.

la birlikte Mürcie; siyasî, itikâdî, fıkhi ve bunun gibi birçok meselede görüşlerini açıklamaktan kaçınmamıştır. Ancak ilk dönem Mezhepler Tarihi kaynakları, Mürcie'nin bu görüşlerinden ziyade daha çok iman görüşleri üzerinde durmuşlardır.⁶⁷ Mürcie, imâmet/hilâfet ile ilgili yapılan tartışmalarda o dönemdeki diğer mezhepler gibi taraf olmamış ve bu tartışmalarda pek yer almamıştır. Onlar, İslâm'a mensup olduktan sonra idareyi ele alan her imamın tanınması görüşündedirler.⁶⁸

Mürcie, imamın tayin ve seçilmesi ile ilgili iki farklı düşünceyi bünyesinde barındırmıştır. Bunlardan biri İslâm ümmetinin imâmet görevini üstlenecek kişiyi şura sistemi ile seçmesi gerektiği şeklindeki düşünce iken, diğeri eğer insanlar Kur'ân ve sünnetin hükümlerine uygun şekilde yaşayıp hadleri uygulayacak ve adâleti sağlayacaklarsa imama ihtiyaç yoktur şeklindeki düşüncedir.⁶⁹ İmâmet/ hilâfet makamına getirilecek kişinin Kureyş'e mensubiyeti ile ilgili olarak Mürcie'nin çoğunluğu, hilâfetin Kureyş'e ait olmasının şart olmadığı görüşündedir.⁷⁰ Aynı şekilde Şehristanî'nin Mürcie'nin alt kollarından saydığı Gaylaniyyenin kurucusu kabul edilen Gaylan b. Mervan ed-Dimeşkî'ye göre, imâmet Kureyşli olmayan herhangi bir kimse için caizdir. Kim Kitap ve Sünnetle amel ederse imâmete müstahak olur. İmâmet ona göre ümmetin icma ile olur.⁷¹ Öte yandan Ebu Hanife ve talebeleri ise imâmetin Kureyşliliğini savunmuşlardır.⁷² Nevbahtî, Ebu Hanife ve Mürcie'den bazılarının imâmetin sadece Kureyş'e mahsus olduğunu söylediklerini ve Kureyş'ten her kim Kitap ve Sünnet ile amel eder, adâletle davranmaya çağırırsa ona imam olarak uymanın icap edeceğini kabul ettiklerini söyler. Nevbahtî, onların bu görüşlerini Hz. Peygamber'in "İmamlar Kureyş'tendir." hadisine dayandırdığını belirtir.⁷³

Mürcî düşünce, imâmet konusu ile ilgili farklı yaklaşımlara sahip olsa da imam olacak kişinin fazilet sahibi olması, imama itaat edilmesi, sahabe döneminin önemsenmesi ve gereken değer verilmesi ortak kabulleridir.⁷⁴ Mürcie'ye göre imâmete gelecek kişinin devletin ve milletin işlerinin peşinden koşan, diğer devletlerle antlaşma yapan, valiler tayin eden ordular hazırlayan,

⁶⁷ Sönmez Kutlu, "Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları" *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1,(2002), 187.

⁶⁸ Aydın, *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, 29.

⁶⁹ Aydın, *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, 29.

⁷⁰ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 53.

⁷¹ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 113.

⁷² Kubat, "Haricilerin İmamet Görüşleri Bağlamında Yapılan Bazı Çağdaş Yorumların Tutarsızlığı", 321.

⁷³ Nevbahtî, *Firkau's-Şia*, 10.

⁷⁴ Aydın, *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, 31.

İslâm topraklarını savunan, isyanları bastıran, cahilleri eğiten, mazluma hakkını teslim eden biri olması gerekir görüşünde hem fikirdirler.⁷⁵ Mürcie'nin, Haris b. Süreyc'in isyanı sırasında Emevi valilerinden talep ettikleri dikkate alınırsa, seçilecek halifenin veya valinin meşruiyetini halktan alması gerektiğini iddia ettikleri ve bunun Müslümanlar tarafından seçilmesi veya herkesin razı olacağı birisine biat edilmesi şeklinde ilkeleştirdikleri şeklinde bir çıkarımda bulunulabilir.⁷⁶

Mürcie fazilet sıralamasında sırasıyla Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'i önceleyen bir düşünceye sahiptir. Mürcie, raşid halifelerle ilgili olarak, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'i ümmetin bunlarla ilgili bir ihtilafları olmadığından dolayı her durumda savunurlar. Hz. Osman ve Hz. Ali ile ilgili ümmet ikiye ayrıldığı için, bunların dünyada mümin olduklarını, işledikleri günahları nedeniyle âhiretteki hallerini bilmediklerini, durumları hakkında verilecek kararın Allah'a bırakılması gerektiğini dile getirirler.⁷⁷

Mürcie, itikâdî görüşlerinin tabii bir sonucu olarak Ehl-i Kible'yi tekfir etmez. Hâriciler ve Şia'nın aksine, zâlim idareciler Mürcie'nin genel düşünceleri çerçevesinde mü'min sayılır. Her ne kadar bunlar ne kadar zâlim kimseler olsa da onlara isyan etmek ve onları gayri meşrû saymak doğru bir düşünce tarzı değildir.⁷⁸

3.3. Şia

Şia, Hz. Ali'ye taraftar olanlar olup, O'nun imâmetinin ve hilâfetinin açık ya da kapalı nas ve vasiyetle sabit olduğunu kabul edenlerdir.⁷⁹ Şia'ya göre ümmetin idaresi peygamberlik görevinin uzantısıdır ve dini bir değere sahiptir. Allah, peygamberlikte olduğu gibi bu alanı da düzenlemiştir.⁸⁰ Bu nedenle Şii teolojide imâmet oldukça önemli bir yere ve işleve sahiptir⁸¹ ve Şia'yı diğer mezheplerden ayıran en önemli hususiyet "imâmet" meselesi ile ilgili görüşleridir.⁸² Şia'ya göre Allah'ın peygamber göndermesi bir lütuf olduğu gibi, pey-

⁷⁵ Nevbahti, *Fırkau'ş-Şia*, 7

⁷⁶ Kutlu, "Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", 197.

⁷⁷ Kutlu, "Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", 195.

⁷⁸ Hatipoğlu, *Hilâfetin Kureyşliliği*, 82.

⁷⁹ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 117.

⁸⁰ Murat Memiş, "İmamet Teorisi Bağlamında Mu'tezililerin Hz. Ali Anlayışı", *Kelam Araştırmaları* 8:2 (2010), 119.

⁸¹ Onat, *Emeviler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 29.

⁸² Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, 96.

gamberden sonra onun yerine imam tayin etmesi de bir lütuftur.⁸³ Şiiler, imâmeti usulu'd-dinden saydıkları için,⁸⁴ onu inkâr edeni kâfir, doğal olarak kabul edeni de Müslüman sayarlar. İmâmete iman, onlara göre imanın esaslarındanandır.⁸⁵ Şia'ya göre imâmet ve nübüvvet konusu Allah'ın adâleti ile ilgili bir meseledir. Allah Teâlâ tarih boyunca peygamber göndererek insanlara doğru yolu göstermiş ve peygamberler de insanlara rehberlik etmiştir. Hz. Muhammed ile peygamberlik son bulmuştur. Fakat yeryüzünün rehbersiz kalması, Allah'ın adâletiyle çelişmektedir. Haliyle insanlara rehberlik yapma görevi imâmet kurumuyla devam edecektir.⁸⁶

Şia, imâmetin gerekliliğini açıklarken Mutezile'de olduğu gibi aslah kavramını kullanır. Buna göre Allah Teâlâ, kullarının yararına olanı, onlar için en iyi olanı yapmak vaciptir. Bir başka deyişle Şiilere göre imâmet insanlığın menfaati için aynen peygamberlikte olduğu gibi Allah tarafından belirlenmesi ve yerine getirilmesi vacip olan bir husustur. İmamın Allah tarafından tayin edilmesi "vacip al'allah" kavramıyla da dile getirilir.⁸⁷

Şii fırkalar arasında imâmet konusunda ayrıntılarda bir takım ihtilaflar olsa da imâmetin Ehl-i Beyt imamlarına ait olduğu hususunda aralarında ittifak vardır.⁸⁸ Buna göre imâmet, Ali evlatlarından başkasına geçemez. Eğer geçerse ya bu başkasının zulmü ya da kendilerinin takiyyeleri sebebiyledir.⁸⁹ Şia'ya göre imam, insanlara yol gösterecek bir hüccettir. Allah, bu görevi yeryüzünde yerine getirmeleri için Ali'nin soyuna tahsis etmiştir.⁹⁰ Şiiler, Hz. Ali'nin bizzat Hz. Peygamber'in tayin etmesiyle halife olduğunu, onun imâmetinin Allah ve Resûlü tarafından farz kılındığını ısrarla dile getirirler.⁹¹ İmâmet Allah tarafından belirlendiği için toplumun maslahatına dayanan, ümmetin idaresine bırakılmış ictihadî bir konu değildir. İmam nass ve tayin ile atandığı için onunla ilgili kararlar da ümmete bırakılmamıştır.⁹² Hz. Muhammed, nübüvvetinin bir

⁸³ Muzaffer Tan, "Geçmişten Günümüze Şiilik", *Eskişeni* 25 (İlbarhar 2012), 66.

⁸⁴ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 117; Kummî, *Kitabu'l-Makalat ve'l-Fırak*, 154.

⁸⁵ İhsan İlahi Zahir, *Şia'nın İmamet ve Takiyye Anlayışı*, trc. Sabri Hizmetli, Hasan Onat, (Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984), 88; İrfan Abdülhamit, *İslâm'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, trc. Saim Yeprem, (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 41.

⁸⁶ Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, 96-97.

⁸⁷ Tan, "Geçmişten Günümüze Şiilik", 121.

⁸⁸ Tan, "Geçmişten Günümüze Şiilik", 66.

⁸⁹ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 117.

⁹⁰ Tan, "Geçmişten Günümüze Şiilik", 67.

⁹¹ Onat, *Emeviler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 144.

⁹² Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 117; Kubat, "Haricilerin İmamet Görüşleri Bağlamında Yapılan Bazı Çağdaş Yorumların Tutarsızlığı", 323; Muhammed Tavit et-Tancı, "İslâm'da Hilâfet ve Mezheplerin Doğuşu", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1* (1994), 62.

gereği olarak kimin halife olacağını bildirmiştir.⁹³ Şiiiler, Hz. Peygamber'in birini yerine bırakmadan, ümmetin idaresini yürütecek bir rehber tayin etmeden ahirete irtihal etmiş olmasının mantıklı olmadığını ileri sürerler. Onlara göre halifenin belirlenmesi halka bırakılmış bir konu olsaydı, bu durumda da Hz. Peygamber'in bu konuyla ilgili bir açıklama yapması gerekirdi.⁹⁴ Şia'ya göre imamlar, Hz. Peygamber'den başlayıp devam eden bir silsiledir ve her biri kendinden önce gelen imam tarafından vasiyet edilmiştir.⁹⁵

Şia'ya göre imamın taşınması gereken bir takım vasıflar vardır. Bunlardan ilki masumiyettir.⁹⁶ Şiiiler, imamların her türlü günahattan ve hatalardan masum olduğunu kabul ederler.⁹⁷ İmamlar, itikâdî konular dâhil olmak üzere bütün konulardaki görüşlerinde hem günahsız hem de yanılmaz kabul edilir.⁹⁸ İlk Şii kelâmcılardan sayılan Hişam b. Hakem'e göre peygamberler masum olmayabilir ama imamların mutlaka masum olması gerekir.⁹⁹ Çünkü peygamber, günah işlediği zaman vahiyle uyarılabilir ama imamın vahiy alması söz konusu değildir. Bu yüzden imamın günahlardan masum olması gerekir.¹⁰⁰ Şiiiler tarafından imamlarda aranan diğer vasıflar olarak; imamın nassla tayin edilmesi, ilim sahibi olması, ümmetin en faziletlisi olması ve ümmetin en cesaretlisi olması gibi esaslar sayılabilir.¹⁰¹ Şia'ya göre imamlar sınırsız bir bilgiye sahiptirler. Onlar olmuş ve gelecekte olacak olan her şeyi bilirler. Hz. Peygamber vefat etmeden önce kendi ilmiyle beraber bütün peygamberlerin ilmini Hz. Ali'ye öğretmiştir. İmamlar bir şey bilmek istediklerinde bu bilgi hemen kalplerine doğar veya bir melek bu bilgiyi kendilerine fısıldar.¹⁰²

Şii fırkaların imâmet ile ilgili bu ortak görüşlerini ifade ettikten sonra sırasıyla İmamiyye ve Zeydiyye'nin imâmet ile ilgili fikirlerini de kısaca aktarmak istiyoruz.

⁹³ Ekvuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, 97.

⁹⁴ Muhammed Hüseyin Tabatabaî, "İmamın Bilgisine Dair (İmamet Düşüncesi)", trc. Mustafa Akçay, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/3 (Temmuz- Ağustos- Eylül 2004), 123-124.

⁹⁵ Abdülhamit, *İslâm'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, 43.

⁹⁶ Onat, *Emeviler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiiliği*, 153.

⁹⁷ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 117; Bağdadi, *Kitabu Usuli'd-Din*, 278; Abdülhamit, *İslâm'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, 43.

⁹⁸ Fazlur Rahman, *İslam*, 247.

⁹⁹ Hulusi Arslan, *İslam Düşüncesi Geleneğinde Şia-Mu'tezile Etkileşimi*, (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 209-210.

¹⁰⁰ Eş'arî, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn*, 1: 121; Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdadi, *el-Fark beyne'l-Firak*, (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1990), 68; Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 56.

¹⁰¹ Arslan, *İslam Düşüncesi Geleneğinde Şia-Mu'tezile Etkileşimi*, 209.

¹⁰² Onat, *Emeviler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiiliği*, 154.

3.4. İmamiyye

İmamiyye, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'nin vasfen değil, bizzat ismen işaret edilmek suretiyle nas ve tayinle imam olduğunu söylerler. Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin imâmetini bazı durumlarda imâ ile bazı durumlarda ise açık bir şekilde belirtmiştir.¹⁰³ İmâmet, Allah ve Resûlü tarafından Hz. Ali'ye kesin bir şekilde verilmiş olup, daha sonra sırasıyla Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin imam olarak kabul edilir. Onlara göre imâmet Hz. Hüseyin'in soyundan devam eder.¹⁰⁴

İmamiyye, ortaya çıkışından itibaren imâmeti bir inanç meselesi olarak kabul etmiştir.¹⁰⁵ Onlara göre imâmete inanmak, usulu'd-dîn'dendir. Diğer bir ifade ile imâmet imanın şartlarından biridir. İmamiyye teolojisine göre dünya, bir hüccet (peygamber ve imam) olmaksızın bir an bile var olamaz. Hüccet, Allah'ın insanlar tarafından bilinmesinin araçlarıdır. Onlara göre imamlar Allah'ın halifeleridir. Eğer yeryüzünde bir an dahi hüccet bulunmazsa arz fesada uğrar ve bozulur.¹⁰⁶ Hz. Muhammed'in son peygamber olmasından dolayı yeryüzünde hüccet olacak olanlar haliyle nas ve tayinle imam olarak belirtilenlerdir.

İmamiyye'ye göre imâmeti tesis etmek Müslümanlar üzerine vâciptir. Zulmü ortadan kaldırmak, mazlumlara yardım etmek, ceza ve hadleri uygulamak, kamuya ait görevleri yerine getirmek için imamın İslâm ümmetinin başında bulunması bir zarurettir. İmâmet, nübüvvete tabidir ve bir bakıma peygamber makamındadır.¹⁰⁷ İmâmeti Allah dilediğine verir. İmamlar Allah tarafından tek tek belirlenmiş ve Hz. Ali başta olmak üzere onun Fatıma'dan gelen soyundandır. Bu imamların sayısı on ikidir.¹⁰⁸ Hz. Peygamber tarafından tayin edilen imamlar, Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelabidin, Muhammed el-Bakır, Cafer es-Sadık, Musa el-Kazım, Ali er-Rıza, Muhammed et-Taki, Ali en-Naki, Hasan el-Askeri ve Muhammed el-Mehdi olmak üzere on iki tanedir.¹⁰⁹ İnsanlar, din ve dünya işlerinde onlara veya onlardan gelen nakillere müracaat etmek, onların emirlerini yapmak, yasakladıklarından kaçınmak durumundadırlar.¹¹⁰

¹⁰³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 130; Kummî, *Kitabu'l-Makalatve'l-Fırak*, 139; İvakov, "İmam", 981.

¹⁰⁴ Nevbahti, *Fırkau's-Şia*, 53.

¹⁰⁵ Öz, İlhan, "İmamet", 203.

¹⁰⁶ Mehmet Zeki İşcan, "İmamiyye Şiasında Politik Bir Teori Olarak İmamet'in İmkânı", *EKEV Akademi Dergisi* 6/10 (Kış 2002), 74.

¹⁰⁷ Öz, İlhan, "İmamet", 202.

¹⁰⁸ İşcan, "İmamiyye Şiasında Politik Bir Teori Olarak İmamet'in İmkânı", 74; Abdülhamit, *İslâm'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, 45.

¹⁰⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 140; Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 149-150.

¹¹⁰ Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, 234.

İmamiyye, imamın şer'î hükümler ve kanunlar bakımından otoritesinin tam olduğu, her söylediğinin şer'î bir hüküm olduğu, İslâm'a aykırı bir davranışının olmayacağı hususunda ittifak içindedirler.¹¹¹

İmamiyyeye göre imâmet ile ilgili Hz. Peygamber'den rivayet edilen birçok hadis metni mevcuttur. Gadir-i Hum, Sefine, Sakaleyn, Hak, Menzile, yakın akrabaları davet ve diğer bazı hadisleri imamiyye, imâmet konusunda açık birer delil olarak kabul eder.¹¹² Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayetin Hz. Ali'nin imâmetine açıkça işaret ettiğini ileri sürer. Bu minvalde Maide sûresi 3, 55, 67. ayetler ve Ahzab sûresi 33. ayet Hz. Ali'nin imâmetine delil olarak ileri sürülen ayetlerdendir.¹¹³

İmamiyyenin belirlediği inanç esaslarına göre imam ile resul arasındaki fark, imamın bir kitap getirmemiş olmasıdır. İmam vahiy alır, ama resulden farklı olarak vahiy meleğini göremez; o sadece muhaddes olup insanlarla Allah arasında aracıdır. İmamlar Allah'ın emrinin sahipleri, ilminin hazinesi ve vahyin de koruyucusudurlar.¹¹⁴ Bu düşünceleri ile bir bakıma imam, nübüvvet mertebesine yükseltilmiş oluyor. Hz. Peygamber, nübüvvet görevinden gelen dini liderlik ile toplumsal ve siyasi liderliği aynı anda yerine getiriyordu. Hz. Peygamber'in vekili konumunda olan imam da siyasi liderlik yoluyla dini liderliği devam ettirmelidir. Bu durum Allah'ın adâlet ve lütfunun bir gereğidir.¹¹⁵ Hz. Ali'den başlayıp on ikinci imama kadar gelen nas ve tayin usulü Hasan el-Askerî'nin ölmesiyle tartışmaları da beraberinde başlatmıştır. Bu tartışmaların neticesinde, on birinci imam olan Hasan el-Askerî 260/874 yılında oğlu Muhammed'i kendisinden sonra imam olarak bıraktığı ve imamın da gaip olduğu fikri kabul edilmiştir.¹¹⁶ İmamiyye, gaib imam anlayışını iman esası haline getiren tek fırkadır. Hasan el-Askerî oğlu Muhammed'i, Abbasilerin ona kötülük yapmalarından korktuğu için doğumunu gizlemiştir. Muhammed b. Hasan, babasının vefatından sonra imam olup, Abbasilerin kendisine yapacakları kötülükten dolayı Allah'ın dilediği bir zamana kadar gizlenmiştir. Samerra'da evinin mahzenine girerek gizlenmiş ve gözden kaybolmuştur.¹¹⁷ İmamiyye arasında gaybetin başlangıç tarihleri ihtilafı olmakla birlikte "küçük gaybet" ve

¹¹¹ Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 54.

¹¹² Tabatabaî, "İmamın Bilgisine Dair (İmamet Düşüncesi)", 124; Geniş bilgi için bkz. Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 130-131; Kubat, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 139-140.

¹¹³ Kubat, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 137-139.

¹¹⁴ Fığlalı, *İmamiyye Şiâsi*, 222.

¹¹⁵ Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, 183-184.

¹¹⁶ Öz, İlhan, "İmamet", 205.

¹¹⁷ Avni İlhan, "Gaybet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 410-411.

“büyük gaybet” şeklinde ikiye ayrılmıştır. “Kaim” de denilen onikinci imamın gaybete girdiği 260/874 yılından son sefirin öldüğü 329/941 yılına kadar süren zamana “küçük gaybet”, bu tarihten “Kaim”in ortaya çıkacağı zamana kadar geçen süreye de “büyük gaybet” denir.¹¹⁸

İmamiyye göre imâmet ile hilâfet kavramları farklı anlamlara gelmektedir. imâmet, meşru devlet başkanlığı için,¹¹⁹ hilâfet, ise fiili yönetim için kullanılır. Bundan dolayı imam meşru bir devlet başkanırken halife ise yönetimi elinde bulunduran kişiye verilen isimdir.¹²⁰ Hz. Peygamber’in vefatından sonra Hz. Ali imâmet makamına geçti ve imâmeti 30 yıl sürdürdü. Hilâfete ise Hz. Osman’ın öldürülmesinden sonra geçti ve yaklaşık beş yıl sürdürdü.¹²¹

Bağdadî, İmamiyye’nin aynı zamanda iki farklı imamın olmasının caiz olmadığı fikrinde olduğunu ifade eder. Ama onlara göre biri konuşan (nâtik) diğeri susan (sâmit) olursa bu durum câizdir. Buna örnek olarak Hz. Hasan nâtik, Hz. Hüseyin de sâmittir. Hz. Hasan’ın ölümünden sonra Hz. Hüseyin nâtik olmuştur.¹²²

3.5. Zeydiyye

Zeydiyye, diğer Şîi fırkalar gibi imâmeti mezhep esasları arasında sayar. Bununla birlikte imâmet konusundaki bazı görüşleri nedeniyle diğer Şîi fırkalardan ayrıldığı hususlar da vardır. Zeydiyye’nin imâmet anlayışlarına göre Hz. Ali mü’minlerin emiri, Resûlullah’tan sonra insanların en faziletlisidir. Allah’ın emirlerini en güzel şekilde yerine getiren kişi odur. Hz. Ali’den sonra Ehl-i Bey’ten olan Hasan ve Hüseyin itaat edilmesi zorunlu olan iki âdil imamdır. İmâmet bu ikisinin soyunun dışına çıkmayacaktır.¹²³ Hz. Hasan ve Hüseyin’in soyundan olup ortaya çıkan ve kılıcıyla isyan eden kişi imâmete layık olan kimse değildir.¹²⁴

¹¹⁸ İlhan, “Gaybet”, 411.

¹¹⁹ Mustafa, Şîi düşüncenin bu terimi özellikle kullandığını ifade eder. O’na göre İslam siyasi hayatında gerçekleşen duruma muhalif bir düşünce olarak doğan Şîa, tarih boyunca muhalefet ettiklerinin “hilâfet” terimini kullandıkları için “halife” terimini terk edip “imâmet” terimini kullanmaya başlamışlardır. Ayrıca ona ayırt edici bir takım nitelikler eklemişlerdir. Ve rakipleriyle bu terimin ifade ettiği anlam alanı da göz önünde bulundurularak mücadele etmişlerdir. Bkz. Mustafa, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*, 169.

¹²⁰ Öz, İlhan, “İmâmet”, 203-204.

¹²¹ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 96.

¹²² Bağdadî, *Kitabu Usuli’ d-Din*, 274.

¹²³ Yusuf Gökalp, “Zeydiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 329.

¹²⁴ Bağdadî, *Kitabu Usuli’ d-Din*, 275-276.

Zeydilere göre Hz. Peygamber Hz. Ali'yi açık hükümle değil vasfetmek suretiyle tayin etmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'den sonra imam Hz. Ali'dir.¹²⁵ Zeyd b. Ali'ye göre hilâfet Ali oğullarına aittir. Bunun için mücadeleye girip Allah'ın Kitabına ve Resûlünün Sünnetine davet eden kişinin imam olması gerekir.¹²⁶ Ayrıca Zeydiyye'ye göre bu şekilde ortaya çıkan kişinin yanında kılıç sallamak ve mücadelesine katılmak vaciptir.¹²⁷

Zeydiyye mensupları, Hz. Peygamber'in sağlığında imam tayin etmediği gibi vasiyette de bulunmadığını ileri sürerler. Bununla birlikte Hz. Peygamber'den sonra imâmete en layık olan Hz. Ali, ondan sonra da onun oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir. Daha sonra ise imâmet bu ikisinin soyundan gelen ve gerekli şartları taşıyan kişilerin hakkıdır.¹²⁸ Zeydiyye'nin alt kollarından olan Cârudiyye, bu genel kanaatin dışına çıkarak, tayinin vasfen olabileceğini iddia ederek İmamiyeye yakın bir görüş ileri sürmüştür.¹²⁹ Onlara göre Hz. Peygamber kendisinden sonra Hz. Ali'nin ismini zikretmeden vasıflarıyla imam olabileceğini söylemiş yalnız insanlar kusurları sebebiyle bu vasıfları anlayamamışlardır. Kendi iradeleriyle Hz. Ebubekir'i seçerek küfre girmişlerdir. Şehristanî'ye göre Cârudiyye bu düşünceleri ile Zeyd b. Ali'ye muhalefet etmiş olmaktadır.¹³⁰

Zeydî imâmet anlayışının temelinde “efdal” ve “mefdul” anlayışı vardır. Onlara göre efdal (en faziletli) varken mefdulün (daha az faziletli olan) imâmeti caizdir.¹³¹ hilâfet için gereken en uygun şartlar Hz. Ali'de mevcuttur. Ama daha az faziletli olan Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer adâletle hükmettikleri sürece imam olabilirler.¹³² Zeyd b. Ali'ye göre Hz. Ali, ashâbın en üstünü olmasına rağmen, ashâp gördüğü lüzum üzerine yumuşak tabiatlı olan, sevilen, İslâm'ı kabul etmede önceliği bulunan ileri yaştaki Ebubekir'i seçti. Bu seçimin gerekçesi olarak da şu iddiayı ileri sürdüler. Hz. Peygamber zamanında yapılan savaşlarda Hz. Ali birçok Müslümanın müşrik akrabasını öldürdüğü için kendi-

¹²⁵ Bağdadî, *Kitabu Usuli'd-Din*, 285; Abdülhamit, *İslâm'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, 49.

¹²⁶ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 124; Gökalp, “Zeydiyye”, 328; Ivakov, “İmam”, 981.

¹²⁷ İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl*, 157.

¹²⁸ Kummî, *Kitabu'l-Makalat ve'l-Fırah*, 18; Gökalp, “Zeydiyye”, 330; Memiş, “İmamet Teorisi Bağlamında Mu'tezililerin Hz. Ali Anlayışı”, 122.

¹²⁹ Hasan Yaşaroğlu, “Zeydiyye'nin İmamet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2:3, (Temmuz 2013), 128.

¹³⁰ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 126; Eş'arî, *Makalâtü'l-İslâmiyyîn*, 1: 141.

¹³¹ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 124; Abdülhamit, *İslâm'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, 48; Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 145.

¹³² Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 145; Ethem Ruhi Fıçlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008), 276.

sine karşı beslenen kin ve intikam duyguları vardı. Bu yüzden insanların O'na itaat etmemesi gibi bir durum söz konusu olabilirdi.¹³³ Bundan dolayı böyle bir tercih ortaya çıktı ve Hz. Ali yerine Hz. Ebubekir hilâfete getirildi.

Zeydiyye'ye göre imamda bulunması gereken vasıflar, ilim, cesaret, züht ve cömert olmak şeklinde sıralanabilir.¹³⁴ Onlara göre imam, mutlaka ortaya çıkmalı ve insanları biate çağırmalı, savaşları bizzat idare etmelidir. Zeydîler, İmamiyye'nin gaib imam ilkesini kabul etmedikleri gibi takiiye anlayışını da reddederler.¹³⁵ İmam, en küçük şüpheli şeylerden kaçınmalı, bu konuda oldukça hassas davranmalıdır. İmam, İmamiyye'nin ileri sürdüğü gibi "ismet" sıfatına sahip değildir. Çünkü bu sıfat sadece peygamberlere has bir sıfattır.¹³⁶

Zeydiyye'ye göre imâmet özelliklerine sahip, iki ayrı yerde iki imamın ortaya çıkması câizdir ve bununla beraber her ikisinden birine itaat edilmesi yeterli görülmüştür.¹³⁷

3.6. Mu'tezile

Mu'tezile, imâmetin gerekli bir kurum olduğunu kabul eder. Bu gerekliliğe dair en büyük delilleri "icmâ"dır. Onlara göre imâmet icma ile belirlenmiştir. İcmânın kaynağı ise dini naslar ve akıldır. Dini hükümlerin uygulanması, hadlerin tatbiki, ülkenin güvenliğinin sağlanması, savaş hazırlığı yapma, adâleti sağlama gibi hususlarda ve bunları yerine getirmede bir imama ihtiyaç vardır. Bu da imâmetin dinen gerekli olduğuna delildir. Ayrıca Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra Hz. Ebubekir'in halife seçilmesi, yöneticinin gerekliliğine dair ileri sürülen icmâ deliline örnektir.¹³⁸

Mu'tezile'ye göre devlet başkanını belirleme görevi Müslüman toplumunun seçkinlerine ait bir iştir. "Ehlu'l-Hal ve'l-Akd" olarak isimlendirilen toplumun seçkinlerinin güvenilir, dindar, bilgili, re'y ve hikmet sahibi, ümmetin önde gelen kişileri olması gerekir. Bunlar ümmetin temsilcisi durumundadırlar.¹³⁹ Bunların seçtikleri imam, toplum üzerinde velîdir, ümmetin işlerinde

¹³³ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 125; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 277.

¹³⁴ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 124.

¹³⁵ Yaşaroğlu, "Zeydiyye'nin İmamet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri", 116.

¹³⁶ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 275.

¹³⁷ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 124.

¹³⁸ Ay, *Mu'tezile ve Siyaset*, 58; Bkz. Kadî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usulî'l-Hamse*, 750.

¹³⁹ Ay, *Mu'tezile ve Siyaset*, 79.

şer'i hükümleri uygulamak, ülkeyi korumak ve orduları yönlendirmek gibi konularda imam tasarruf sahibidir.¹⁴⁰

Mu'tezile ekolünün imâmet konusunda fikir birliği içerisinde olduğunu söylemek zordur. Kendi içerisinde "Bağdat" ve "Basra" ekolü şeklinde ayırımı tabi tutulan Mu'tezilenin imâmet meselesinde farklı yaklaşımları mevcuttur. Şehristanî'ye göre Bağdat Mu'tezilesinin tamamı imâmet konusunda Basralılara muhalif bir görüştedirler. Bağdat Mu'tezilesinden önde gelen kimileri imâmet konusunda Rafizilere, kimileri de Hâricilere meyletmiştir. Yine Basra Mu'tezilesinden baba-oğul Cubbaîler ise imâmet konusunda Ehl-i Sünnet ile aynı çizgide olup, imâmetin seçimle olması gerektiği görüşündedirler.¹⁴¹ Mu'tezilenin, imâmet konusundaki görüşlerini bir gruplandırmaya tabi tutmak gerekirse "efdal imam" ve "mefdul imam" fikirlerini savunanlar olmak üzere iki ana gruba ayrıldıklarını söyleyebiliriz. Ayrıca belli koşullarda imama ihtiyaç olmadığını ve imâmetin gerekli bir kurum olmadığını savunanlar da Mu'tezili düşünce içerisinde var olmuşlardır.¹⁴²

"Efdal imam" fikrini savunanlar, en üstün niteliklere sahip kişinin imam olması gerektiği düşüncesine sahiptirler. Bu fikri ileri sürenler Hz. Peygamber'den itibaren gelen hilâfet sıralamasını kabul ederler. Onların en erdemli imam olduklarını ifade ederler. Hz. Peygamber devrinin en erdemli insanıdır. Nübüvvetten sonra imâmetten daha faziletli bir makam bulunmamaktadır. Fazilet noktasında imam nebiye velayet etmektedir.¹⁴³ Bu fikrin savunucuları uygun olan her koşulda efdal olanın imâmeti üstlenmesi gerektiğini belirtirler. Efdal imam fikrinde esas olan imamın âdil olmasıdır.¹⁴⁴ "Efdal imam" fikrinin temelinde dört halifenin hilâfet sırası aynı zamanda fazilet sırasıdır düşüncesi bulunmaktadır.

"Mefdul imam" fikrini savunanlar, imâmet meselesinde daha az erdemli kişinin imam olabileceğini söylerler. Bağdat ekolüne mensup Mu'tezililer, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'yi en faziletli kabul etmekle beraber Hz. Ebubekir'in imâmetini de onaylarlar. Böylelikle onlar, bazı halifeleri dışlayan yaklaşımlardan uzak durmuş olmaktadır.¹⁴⁵ Dönemin şartları gereği Hz. Ali imâmete gelememiştir ama diğer halifeler de meşrudur. Mefdul imâmet anlayı-

¹⁴⁰ Aydın, *Mu'tezili İmâmet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, 43.

¹⁴¹ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 66.

¹⁴² Aydın, *Mu'tezili İmâmet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, 43.

¹⁴³ Aydın, *Mu'tezili İmâmet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, 51.

¹⁴⁴ Osman Aydın, *Mu'tezile'de İmâmet ve Siyaset*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 71.

¹⁴⁵ Aydın, *Mu'tezili İmâmet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, 84.

şında imam âdil olan, Kur'ân ve Sünnet hakkında yeterli bilgiye sahip olan ve ümmetin işlerini çekip çevirecek yeterliliğe sahip olan bir kişi olmalıdır. Bu kişiden daha faziletli biri bulunsa dahi imâmeti meşrudur.¹⁴⁶ Bu görüş sahipleri esasında Hz. Ali'yi efdal sayarlar. Bağdat ekolüne mensup Mu'tezililerin imâmet meselesinde Basra ekolünden ayrılan yönleri, Hz. Ali'ye onlardan daha çok eğilim göstermeleridir.¹⁴⁷

Bu iki görüş dışında Mu'tezile içerisinde Ebubekir el-A'sam ve Hişam el-Fuvati, bazı koşullar dâhilinde imâmete gerek olmayabileceğini savunmuşlardır. Ümmet aralarında adâletle işlerini yürütürse birbirlerinin hak hukukuna riayet ederse, hadleri hak edenlere uygularsa bu durumda imâmet gerekli değildir.¹⁴⁸ Ebubekir el-A'sam, "insanlar birbirlerine zulüm etmezse imama gerek yoktur"¹⁴⁹ derken Hişam el-Fuvati ise zulmün egemen olduğu, toplum düzeninin bozulduğu ve barış ortamının kalmadığı durumlarda imamın tayin edilemeyeceği görüşündedir.¹⁵⁰ Hişam'ın bu düşüncesinin temelinde imâmet kurumunun kaos ve kargaşa döneminde sağlıklı bir şekilde işlemeyeceğine dair endişeleri yatmaktadır. Kargaşa döneminde halk her türlü baskıya maruz kalacağı için tabiatıyla yapılacak seçim de sağlıklı olmayacaktır. Hişam'a göre böylesi bir konjonktürde imamete gerek yoktur.¹⁵¹ Tüm bu söylenenlerle birlikte Hişam, fitnenin ortaya çıkmadığı, insanlar arasında ihtilafın olmadığı, ittifak ve barış anında imâmetin gerçekleşebileceğini de söyler.¹⁵² Asam'ın da imâmet ile ilgili fikirlerinden hareketle onun imâmeti önemsemediği söylenemez. Bilakis onun, imâmet meselesinde idealist bir tutum geliştirdiği söylenebilir.¹⁵³

Mu'tezile, imâmet görevine getirilecek kimsenin ümmetin belirlediği ve akdettiği biri olması gerektiği görüşünü dile getirir. Onlara göre imam olacak şahsın âdil olması, iman ehli olması, Kitap ve Sünneti bilerek onlarla amel etmesi oldukça büyük önem arz eder.¹⁵⁴ İmâmet, Şia'nın iddia ettiği gibi dinin asıllarından sayılacak bir ilke değildir. Halkın kararına bırakılmış, kamu yara-

¹⁴⁶ Aydın, *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, 88.

¹⁴⁷ Aydın, *Mu'tezile'de İmamet ve Siyaset*, 95.

¹⁴⁸ Aydın, *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, 95.

¹⁴⁹ Eş'arî, *Makalâtü'l-İslâmiyyîn*, 1: 149.

¹⁵⁰ Bağdadi, *Kitabu Usuli'd-Din*, 271.

¹⁵¹ Aydın, *Doğuşundan Büyük Selçuklulara Mu'tezile Ekolü Tarihi ve Öğretisi*, (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 80.

¹⁵² Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 59.

¹⁵³ Aydın, *Mu'tezile'de İmamet ve Siyaset*, 106.

¹⁵⁴ Aydın, "Mu'tizelenin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik", 20; Hatipoğlu, *Hilâfetin Kureysliliği*, 84-85; Kadî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 753-754.

rını ilgilendiren bir konudur.¹⁵⁵ Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebubekir'in hilâfete geliş şekli örnek gösterilerek "akit ve sözleşme" ilkesi Mu'tezile tarafından da savunulmuştur. Onlara göre bu olayda sahabe icmâ etmiştir.¹⁵⁶ Kısa ca Mu'tezile, gerekli şartları taşıyan her Müslümanın imam olabileceği şeklinde bir düşünceye sahiptir. Onlar Hz. Ömer'in, "Ebu Huzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim sağ olsaydı onu imâmete aday gösterirdim" sözünü bu görüşlerine delil olarak gösterirler.¹⁵⁷

3.7. Ehl-i Sünnet

İmâmet meselesi ile ilgili başlayan tartışmalarda ilk olarak bir takım ilkel belirlenmeye çalışanlar Hâricilerdir. Sonrasında ise Şia, Mu'tezile ve Mürce' nin bu konudaki fikirleri vücut bulmuştur. Bu fırkalar konuyla ilgili fikirlerini ortaya koyup konularını belirledikten sonra Ehl-i Sünnet bir bakıma son sözü söyleyen ve gerekli düzenlemeleri yapan konumuna geçmiş oldu.¹⁵⁸

İmâmet konusu Sünnî teolojide dini inanç konularından biri değildir. Haliyle kelâmı ilgilendirmemesi gerekir. Ne var ki Şia'nın imâmet konusunu inanç esaslarından sayması ve bazı Hârici fırkaların imamın gerekliliğine dair farklı yaklaşımları, Sünnî kelâmcıların da konuyu kelâm ilminin bir konusu olarak ele almayı gerekli kılmıştır.¹⁵⁹ Şia'nın imâmetin nass ve tayinle belirlendiği ve usulü'd-dine ait bir konu olduğu görüşüne karşı Ehl-i Sünnet imâmetin dinin fûrûna ait bir iş olduğunu ısrarla savunmuştur.¹⁶⁰ Ehl-i Sünnet, siyasî ve dinî liderliği birbirinden ayırmış ve Hz. Peygamber'in ölümüyle beraber nübüvvet kurumunun sona erdiğini belirtmiştir. Bu bakış açısına göre Hz. Peygamber'den sonra halife olacak kişi, Peygamber'in dinî değil, siyasî liderlik görevini üstlenmiştir.¹⁶¹

Şia, imâmeti Hz. Peygamber'in hem dinsel hem de siyasal liderlik görevinin üstlenmesi şeklinde değerlendirdiği için imamın belirlenmesinde nass ve tayin usulünün geçerli olduğunu ileri sürer. Buna karşılık Ehl-i Sünnet bunun böyle olmadığını kanaatindedir. Bu konuda Eş'arî imamın tayin ve nasla değil

¹⁵⁵ Aydınlı, *Doğuşundan Büyük Selçuklulara Mu'tezile Ekolü Tarihi ve Öğretisi*, 309.

¹⁵⁶ Ay, *Mu'tezile ve Siyaset*, 74; Kadî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-Usul'l-Hamse*, 694.

¹⁵⁷ Öz, İlhan, "İmamet", 202.

¹⁵⁸ Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, 88.

¹⁵⁹ Mehmet Kubat, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010, 198-200; Soyal, "Dört Halife Seçimi ve Kelamda İmamet Tartışmalarına Etkisi", 252; ayrıca bkz. Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 153.

¹⁶⁰ Avni İlhan, İmamet Nazariyesinde Seçim ve Nas Münakaşası, *DEÜİFD*, (1983), 146; Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 153.

¹⁶¹ Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, 185.

ittifak ve seçim ile olduğunu ifade eder. Eğer bu konuda nas olsaydı bu gizli kalmaz ve Müslümanlar tarafından bilinirdi. Ayrıca bu durumun nakledilmesi için birçok imkân da vardı.¹⁶² İmâmet veya hilâfet, din ve dünya işlerinde gerekli özellikleri taşıyan bir kişinin ümmeti idare etmesidir. İmam, İmamiyye'nin iddia ettiği gibi tayin veya vasiyet ile değil, tamamen ümmetin bey'atı ve meşvereti ile iş başına gelir. İmâmet, ilahi bir makam olmadığı için masumiyet ve özel bir bilgiye sahip olmasının da gereği yoktur. Zaten vahiy kaynaklı özel bilgi sadece peygamberlere ait bir özelliktir.¹⁶³

Ehl-i Sünnet'e göre ismet sıfatı, nübüvvet ve risâlet için şart olup, imâmet için şart değildir. İmâmet için şart olan adâlettir.¹⁶⁴ Ehl-i Sünnet hilâfet makamında bulunan kişinin masum olduğunu kabul etmez. Onlara göre devlet başkanı dinî ve hukukî sorumluluk açısından herhangi bir insandan farklı bir konumda değildir. Ehl-i Sünnet'in hilâfet teorisi dört halife döneminde oluşan yönetim şekillerine dayanmayı esas aldığından hem bir yönetim modeli olma özelliğini korumuş hem de toplumun siyasi gerçekliğinden kopmamıştır.¹⁶⁵ Ehl-i Sünnet, halifenin seçiminde "seçim" ve "Kureyş"ten olmak şartını halifelik için esas olarak kabul etmiştir.¹⁶⁶ Ehl-i Sünnet âlimlerine göre halifenin seçiminde "Kureyş"ten olma şartının delili "İmamlar Kureyştendir"¹⁶⁷ şeklinde Hz. Peygamber'e nispet edilen ve hadis olarak kabul edilen rivayettir. Oysa çağdaş âlimlerden Muhammed Âbid Cabiri'ye göre ise Beni Saide Sakifesinde bulunan aşıptan hiç kimse böyle bir sözü hadis şeklinde dile getirmemiştir. Ona göre Hz. Ebubekir yaptığı konuşmada Kureyş'in konumunu vurgulamıştır, ama bu konumu güçlendirecek bir hadisten de bahsedilmemiştir.¹⁶⁸ Bu dü-

¹⁶² Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 82; Bağdadi, *Kitabu Usuli'd-Din*, s. 280; Mehmet Kubat, "Eş'arî Ekolünün Öncüsü Olarak Ebu'l-Hasan El- Eş'arî ve Kelamî Görüşleri", *İslami İlimler Dergisi*, 7/13, 42.

¹⁶³ Fırlı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 344-345.

¹⁶⁴ Bağdadi, *Kitabu Usuli'd-Din*, 277-278.

¹⁶⁵ Öz, İlhan, "İmamet", 204-205.

¹⁶⁶ Bağdadi, "İmamlar Kureyştendir" hadisine dayanarak imâmetin Kureyş'e ait olduğunu dile getirir. Bağdadi, *Kitabu Usuli'd-Din*, 276; Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam ümmet arasında toplumun yönetimi ile ilgili olarak ortaya çıkan ihtilafların bir tanesi de hilâfetin Kureyşliliği meselesidir. Beni Saide Sakifesinde yapılan tartışmalarla ilgili olarak Hz. Ebubekir'in dilinden aktarılan "İmamlar Kureyştendir." hadisi tartışmalarda merkezi bir yer işgal etmektedir. Oluşan yorum farklılıkları zamanla meydana gelen itikadî mezheplerin halifenin Kureyş'ten olup olmaması yönündeki görüş ve tutumları üzerinde etkili olmuştur. Ehl-i Sünnete göre imâmette Kureyşlilik şartı için bkz. Mehmet Kubat, "İtikadî Mezheplerin İmâmet Tasavvuru", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 7/2, (2018), 34.

¹⁶⁷ İbn Hazm, bu sözün Hz. Peygamber tarafından söylendiğini belirtir. O'na göre bu hadis mütevâtir olarak gelmiştir. Bu hadisi Enes b. Malik, Abdullah b. Ömer ve Muaviye rivayet etmiştir. Ayrıca Cabir b. Abdullah, Cabir b. Semura ve Ubade b. Samit de bu hadisi mana itibariyle rivayet etmişlerdir. Bkz. İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl*, 152.

¹⁶⁸ Muhammed Abid el-Cabirî, *Arap-İslam Siyasal Aklı*, trc. Vecdi Akyüz, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, , 2001), 176-177; Hatipoğlu, halifenin Ensardan değil de Muhacirden seçilmesinin, bölgenin siyasi şartları-

şünceyi haklı çıkaracak görüşlerin Mâturidî âlimler tarafından ifade edildiği de bir vakıa olarak önümüzde durmaktadır. Onlara göre seçilecek imamın Kureyş'ten olması fikri, İslâm siyasi tarihinde ilk dönemlerde zamansal bir gereklilikti. Bu şart imâmetin ayrılmaz bir parçası değildi.¹⁶⁹ İmamların Kureyş'ten olması fikri, dinî olmaktan ziyade, siyasî ve toplumsal bir seçimdi.¹⁷⁰

Halifenin belirlenmesinde “seçim” şartı, “ehlu'l-hal ve'l-akd” denilen İslâm toplumunun ileri gelenlerinin halifeye biat etmeleridir. Ashabı kiram zamanında biat, hür bir ortamda yapılıyordu. Müslümanlar, halifeye itaati gönül rızasıyla kabul ediyorlardı.¹⁷¹ Ehl-i Sünnet, imâmeti belirlemenin yolu olarak “seçim”i öngörmüştür.¹⁷² Bu seçim, halifenin belirlenmesinde “şura” veya “ehlu'l-hal ve'l-akd” denilen kurulun seçimiyle veya bir nevi genel seçim de diyebileceğimiz halkın biatıyla işbaşına gelmesi şeklindedir.¹⁷³ Ehl-i Sünnet'in imam/halifenin belirlenmesinde temel dayanak noktası, sahabe dönemidir. Nitekim sahabe ittifak ile Beni Saide Sakifesinde Hz. Ebubekir'i halife seçti. Hz. Ebubekir'in tayini ile Hz. Ömer'in halifeliğinde de ittifak vardı. Şuranın kararından sonra Hz. Osman'ın ve daha sonra da Hz. Ali'nin imâmetinde ittifak vardı.¹⁷⁴ Buradan hareketle Ehl-i Sünnet uleması da dört halifenin işbaşına gelme şekillerini dikkate alarak, Müslümanların halife seçme usulünü üç başlık altında açıklamışlardır.

Bunlardan birincisi, Hz. Ebubekir'in halife seçilme şeklinde olduğu gibi, herhangi bir kişi tarafından tayin edilmeksizin istişare ile halifenin seçilmesidir. İkincisi, halifenin yakını olmayan bir kimseyi kendisinden sonra halifelğe aday göstermesidir. Bu yöntem Hz. Ebubekir'in, Hz. Ömer'i aday göstermesinde izlenen usuldür. Üçüncüsü ise Müslümanlar arasında toplumun ileri gelenlerinden üç ya da daha fazla sayıda kişinin aralarından birini halife seçmeleri için

nın gerekli kıldığını, bu seçimde, asla Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadisin rolünün bulunmadığını belirtir. Bunları ifade ettikten sonra Ehl-i Sünnet âlimlerinden meşhur olanlarının “Hilâfet Makamının Kureyşliliği” meselesine dair görüşlerini yaptığı değerlendirmelerle birlikte verir. Geniş bilgi için bkz. Hatipoğlu, *Hilâfetin Kureyşliliği*, 87-108.

¹⁶⁹ Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 308.

¹⁷⁰ Sönmez Kutlu, “Maturidilik”, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 390.

¹⁷¹ Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 91-92.

¹⁷² Akbulut'a göre Ehl-i Sünnet kaynaklarının incelenmesi durumunda seçim konusunda bir tavrın ortaya çıkmadığı görülecektir. hilâfet konusunda seçimi kabul etmek demek, devletin başına geçecek kişiyi toplumun belirlemesini kabul etmek demektir. hilâfet konusunda seçim fikrinin ısrarlı savunucuları ve uygulayıcıları Hâricilerdir. Geniş bilgi için bkz. Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 98-100.

¹⁷³ Avcı, “Hilâfet”, 540; ayrıca bkz. Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 244; Kubat, Eş'arî Ekolünün Öncüsü Olarak Ebu'l-Hasan El-Eş'arî ve Kelamî Görüşleri, 42.

¹⁷⁴ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 82.

işin kendilerine havale edilmesi usulüdür. Hz. Ömer'in kendisinden sonra halife seçimi için takip ettiği yöntem tam olarak buna örnektir.¹⁷⁵

İslâm hayatın tamamını kuşatıcı özellikte evrensel bir dindir. Bir takım konularda genel kaideler vaz etmiş bir takım konularda ise Müslümanların ictihâdî düzenlemeler yapması için bir serbestiyet imkânı tanımıştır. Bu serbestiyet imkânının tanındığı alan ise devlet işleridir. Bu tespiti Hz. Peygamber'in vefatından sonra Beni Saide Sakifesi'nde sahabenin yaptığı toplantıdan hareketle yapabiliyoruz. Eğer İslâm, yönetim biçimini ve yöntemini açıklamış olsaydı, Hz. Peygamber'in yerine geçecek kişi noktasında farklı fikirler ortaya çıkmazdı. İslâm'da devlet başkanlığı konusu, ictihada dayalı kamu yararı meselesidir. Bundan dolayıdır ki Müslümanlar bu konuda farklı fikirler benimsemiştir.¹⁷⁶ Nitekim Cabiri'ye göre hilâfet her çağın şartlarının ve şuranın gerçekleşme gereklerinin dikkate alınması gereken ictihâdî bir meseledir.¹⁷⁷

Ehl-i Sünnet, imâmet ile ilgili konulardan olan "efdal-mefdul imam" konusunda da bir takım belirlemelerde bulunmuştur. Ehl-i Sünnet âlimlerinden ve aynı zamanda Eş'ariliğin de kurucusu olan İmam Eş'arî, imamın zamanının efdali olmasının imâmetin şartlarından olduğunu söyler. Ona göre eğer bir grup, efdal varken mefdul olan birine imam olarak beyat ederse o kişi imam değil, bilakis hükümdardır. Çünkü efdal varken mefdul imam olarak seçilemez.¹⁷⁸ Sonraki dönem Eş'arî âlimlerden Bakıllânî, bu fikri bir miktar yumuşatmış ve biraz da zamanın gereklerine uygun ifadelerle düşüncelerini dile getirmiştir. Ona göre efdal olanın imam olması esas olan husustur. Ama bu şartı gerçekleştirmek çoğu kere mümkün olmuyordu. Haliyle yaşanmış tarihi gerçekleri de dikkate alarak efdalin imam olması fitneye yol açacaksa ve insanların maslahatına zarar verecekse bu durumda mefdulün de imâmeti câizdir.¹⁷⁹ Evkuran'a göre Ehl-i Sünnet düşünürlerini böyle ihtiyatlı görüşlere sevk eden iki temel husus vardır. Bunlardan ilki tarihsel ve siyasal tecrübedir. Emevilerle birlikte dini duyarlılığı zayıf olan hükümdarların askeri gücü de arkalarına

¹⁷⁵ Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 91-96; Maverdî'ye göre halife kendisinden önceki halife tarafından tayin olunabilir. Bu hususta icma olup, hilâfet akdinin tamam olabileceğine dair ittifak vardır. Hz. Ömer'in ve Hz. Osman'ın seçilme şekli noktasında Müslümanlar böyle davranmışlardır. Bkz. Maverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 11; Halifenin tayin etme hususu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Harputî, *Tenkîhu'l-Kelam*, 268-269.

¹⁷⁶ Cabirî, *Arap-İslam Siyasal Aklı*, 456.

¹⁷⁷ Cabirî, *Arap-İslam Siyasal Aklı*, 474.

¹⁷⁸ Bağdadi, *Kitabu Usuli'd-Din*, 293; Kubat, "Eş'arî Ekolünün Öncüsü Olarak Ebu'l-Hasan El-Eş'arî ve Kelamî Görüşleri", 42; Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 270; Kubat, "İtikadi Mezheplerin İmâmet Tasavvuru", 32.

¹⁷⁹ Ebu Bekir Muhammed b. et-Tayyib el-Bakıllânî, *et-Temhid fi'r-Red ala'l-Mulhide el-Muattile ve'r-Rafida ve'l-Havaric ve'l-Mu'tezile*, (Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabiyye, 1947), 182.

olarak hüküm sürmeleri Sünnî söylemin efdaliyet konusundaki görüşlerinde yumuşamaya yol açmıştır. İkincisi ise teolojik husustur. Şia'nın imâmet görüşü ve bunun beraberinde getirdiği imamın masum olması ile Hz. Ali ve soyundan gelecek imamların efdal oluşları bir bakıma tarihsel tecrübeyi olumsuzlamak demektir. Buna karşılık Ehl-i Sünnet söylemi tarihin teolojik doğrulaması üzerine kurulmuştur. Bundan dolayı imâmette mefdulün imâmeti Şîî görüşüne karşı çıkma anlamına da gelmektedir.¹⁸⁰

İbn Hazm, Ehl-i Sünnet'in Bağdat Mu'tezilesi ve Zeydiyye ile "efdal-mefdul imâmet" anlayışı konusunda aynı görüşlere sahip olduğunu ileri sürer.¹⁸¹ İbn Hazm, Ehl-i Sünnet'in bu görüşüne dair onların delillerini aktarırken Beni Saide Sakifesi'nde Hz. Ebubekir'in hilâfet için, kendisi her ikisinden daha faziletli olduğu halde Hz. Ömer'i ve Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı önermesi, Ensârın Sa'd b. Ubade'yi seçmek istemesi, Hz. Ömer'in altı kişilik şurayı halife seçimi için görevlendirmesi gibi yaşanmış siyasi olayları sıralayarak, onların efdal varken mefdulün de imam olabileceğini kabul ettiklerini dile getirir. Ayrıca Hz. Hasan'ın, sahabe içerisinde daha faziletlisi varken hilâfeti Muaviye'ye bırakması olayı da İbn Hazm'ın bu bağlamda saydığı örnekler arasındadır.¹⁸²

Hilâfet meselesinde Sünnî bakış açısının daha iyi anlaşılması için hilâfetle ilgili bazı soruların cevap bulması elzemdir. Bu sorular; Kur'an niçin hilâfetin temel ilkelerini açıklamamıştır? Hz. Peygamber halifeliğin şartlarını ve halife olacak kişinin özelliklerini neden açıklamamıştır? şeklinde sıralanabilir. Ebu Zehra, bu sorulara cevaben şöyle der: "Kur'an-ı Kerim, İslâmî yönetimin üç temel prensibini beyan etmiştir. Bunlar, "adâlet", "istişare" ve "emir sahibine itaat etmek"tir. Ancak emir sahibi bir günah işlemeyi emrederse onu dinlemek ve ona itaat etmek caiz değildir." Ona göre İslâm şeriatı bu üç temel prensibi getirerek İslâmî bir yönetimin üzerine kurulduğu temelleri beyan etmektedir.¹⁸³ İslâm, Müslümanların nasıl bir yönetimle kimler tarafından yönetileceğinden çok yöneticide bulunması gerekli özelliklere vurgu yapmıştır. Yöneticinin işin ehli olması, hak ve adâleti hâkim kılması, ferdi ve uhrevi sorumluluk taşıması, Allah'a hesap vereceğinin bilincinde olması, kötülük ve zulmü önlemesi, istişareye önem vermesi, katı ve baskıcı olmaması gibi özelliklere sahip olması gerekir.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, 239-240.

¹⁸¹ İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl*, 5.

¹⁸² İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl*, 5-6.

¹⁸³ Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 27-28.

¹⁸⁴ Avcı, "Hilâfet", 540.

İmâmetin gerekliliği konusunda Ehl-i Sünnet, ümmete liderlik edecek bir yöneticinin gerekliliği ve daha çok toplumsal menfaatlerin yerine getirilebilmesi amacıyla üzerinde icmâ edilen bir konu olarak yaklaşımlarını sergilemiştir.¹⁸⁵ Ehl-i Sünnet'e göre siyasî, cezaî ve askerî işleri yerine getirecek bir lider gereklidir.¹⁸⁶ Bu lider (imam) İslâm toplumu içinde ahkâmın uygulanması, cezaların tatbik edilmesi, ülke sınırlarının korunması, ordularının donatılması, vergilerinin alınması, insanlar arasında çıkan ihtilafların ortadan kaldırılması, şahitliklerinin kabulü gibi konularda toplumu yönetecektir.¹⁸⁷ Bu liderde bulunması gereken vasıflar, ümmetin işlerini yerine getirebilmek için usul ve fûruda müçtehit olması, Kureyşli olması,¹⁸⁸ âdil olması ki siyasî alanda bu ilke tam olarak sağlanamıyorsa en azından şehâdeti kabul edilecek kadar âdil olması, âkil bâliğ ve hür olması¹⁸⁹ ile kendisine biat edilmesi¹⁹⁰ şeklinde ifade edilir.

Mâverdî'ye¹⁹¹ göre halifelige ehil olanlarda aranan şartlar yedi tanedir. Bunlar şartlar şunlardır:

1. İmamın tüm yönleriyle âdil olması,
2. İctihadda bulunacak derecede ilim sahibi olması,
3. Kulak, göz ve dil gibi hassalarının sağlam olması,
4. Hareket etme ve hızlıca kalkıp oturmaya engel olabilecek organ sakatlıklarından uzak olması,
5. Halkı sevk ve idare edecek fikir ve bilgiye sahip olması,
6. Cesarete, toplumu koruyacak kuvvete ve düşmanlarla savaşacak güce sahip olması,
7. Kureyş'e mensup olması.¹⁹²

¹⁸⁵ Tan, Geçmişten Günümüze Şiilik, 119; ayrıca bkz. Mesud b. Saduddin et-Taftazanî, *Şerhu'l-Akide'ti'n-Nesefti*, Thk. Mustafa Merzukî, (Daru'l-Huda, 2000), 16-117.

¹⁸⁶ Bağdadi, *Kitabu Usuli'd-Din*, 271.

¹⁸⁷ Taftazanî, *Şerhu'l-Akide'ti'n-Nesefti*, 117.

¹⁸⁸ Taftazanî, *Şerhu'l-Akide'ti'n-Nesefti*, 119.

¹⁸⁹ Bağdadi, *Kitabu Usuli'd-Din*, 277.

¹⁹⁰ Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasi, İtikadi ve Fikhi Mezhepler Tarihi*, 87.

¹⁹¹ Asıl adı Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Maverdî olup, hicri 364 (974-75) Basra'da doğdu. Kendisi Şafîî fakihlerden olup daha çok siyaset ve ahlak nazariyeleriyle tanınmaktadır. Geniş bilgi için Cengiz Kallek, "Maverdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, , 2003), 28: 180-186.

¹⁹² İmamda bulunması gereken şartları krş. Fikret Karaman –Mustafa Bozkurt, *Sistematik Kelam II*, (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 234.

Mâverdi'ye göre bu yedinci şart için hem nas hem de Müslümanların icmâsı vardır.¹⁹³

Ehl-i Sünnet dinî ve siyâsî liderliği birbirinden ayırmaya çalışmış, Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte nübüvvet, hem kurum olarak hem de işlevsel olarak sona ermiştir.¹⁹⁴ Dolayısıyla Sünnî düşüncede Hz. Muhammed'in vefatıyla peygamberlik sona erdiği için halife olacak kişi Hz. Peygamber'in dinsel değil siyâsî liderlik görevini üstlenmiştir. Bu yüzden imâmeti içtihadî bir konu olarak görmüşlerdir.¹⁹⁵

Ehl-i Sünnet'in imâmet görüşünün, bir bakıma Şîî imâmet teorisine karşı şekillendiği söylenebilir. Malum olduğu üzere Şia'da Hz. Peygamber (s.a.v.)'den sonra en faziletli kişi şüphesiz Hz. Ali (r.a.)'dir. Bu nedenle bütün Şîî fırkalar Hz. Ali (r.a.)'yi imâmette diğer bütün ashaptan önde tutmuşlardır.¹⁹⁶ Ancak Ehl-i Sünnet'e göre Hz. Peygamber (s.a.v.)'den sonra insanların en faziletlileri, Hulefâ-i Raşidîn'nin geliş sırasına göredir.¹⁹⁷ Ehl-i Sünnet'in bununla kastettiği şey, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın iktidara geliş şekillerinin meşruluğunu ispatlamaktır.¹⁹⁸

4. SONUÇ

İslâmî literatürde imâmet, Hz. Peygamber'in vekili veya halefi olacak kişinin liderliğini ifade edecek şekilde hilâfet kavramıyla eş anlamlı kullanılmıştır. Buna göre imâmet/hilâfet kavramı, Hz. Peygamber'in nübüvvet hariç tüm görevlerini ifa etmek için kullanılan bir kelimedir. İslâm toplumunun yönetilmesi, hayatın kargaşa ve kaostan uzak bir şekilde idame ettirilmesi, hakkın ve adâletin toplumda ikamesi ve devamı için devleti yönetecek bir imâm/halifenin varlığı gerekli görülmüştür.

Sahabenin Hz. Peygamber'in vefatından sonra Beni Saide Sakîfesi'nde devleti idare edecek kişiyi belirleme usulü, bir takım yönetsel sorunların zamansal olarak ötelenmesine neden oldu. Hz. Osman'ın hilâfetinin son altı yılında meydana gelen sorunlar beraberinde siyasi kamplaşmalara sebep olacak

¹⁹³ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 5; Bağdadi, *Kitabu Usuli'd-Din*, 277; ayrıca imamın sahip olması gereken şartlar için bkz. Bakillânî, *et-Temhid fi'r-Red*, 181-182.

¹⁹⁴ Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, 185.

¹⁹⁵ Aydın, *Mu'tezili İmâmet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, 41.

¹⁹⁶ Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed Malatî, *et-Tenbih ve'r-Red ala Ehli'l-Ehvave'l-Bid'a*, (Mısır: 1993), 17; Taftazanî, *Şerhu'l-Akide'ti'n-Nesefti*, 115; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 82.

¹⁹⁷ Kubat, Malatî ve Kelâmî Görüşleri, 200.

¹⁹⁸ Ay, *Mu'tezile ve Siyaset*, 67-68.

olayların yaşanmasına neden oldu. İslâm'ın fethedilen geniş bir coğrafyada yayılması, buralarda yaşayan insanların inanç ve düşüncelerinden Müslüman tebaanın etkilenmesi, kültür alışverişi ve bunun gibi diğer bir takım nedenler mezhepleşme hâdisesini doğurdu. Bu bağlamda İslâm ümmeti içerisinde "ilk ihtilaf" da denilebilecek İmam/Halife/Devlet Başkanı seçimi ve bunun usul ve esasları mezheplerin oluşumunu hızlandıran nedenlerin başında sayılabilir.

İslâm Mezheplerinin halife seçimine dair görüşleri birbirlerine göre farklılıklar gösterse de hepsinin üzerinde ittifak ettikleri husus "imâmetin/hilâfetin" gerekliliğidir. Bu konuda mezhepler arasında bir konsensüs veya icmânın varlığından söz edilebilir. Mezhepler arasında tartışma noktası olan husus imam/halifenin seçim şekli ile görev ve yetkileridir.

Hâriciler, Mürcie, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet, Hz. Peygamber'in vefatıyla nübüvvetin sona erdiğini, yönetimin ise siyasi anlamıyla devam ettiğini söylerler. Şia ise yönetimin hem siyasi hem de dini bakımdan devam ettiğini ileri sürer. Şia'nın bu yargısı, imâmeti nübüvvetin bir devamı olarak görmeleri ve nübüvvetin imamların şahsında devam ettiği şeklindeki düşüncelerine dayanmaktadır.

Hâriciler, halifenin Müslümanların genelinin hür seçimiyle ve şûra yoluyla seçilmesi gerektiği fikrindedirler. Mürcî düşünceye göre ise İslâm'a mensup olduktan sonra idareyi ele alan her imamın tanınması gerekir. Oysa Şia, imâmeti dini bir değer saymış ve bu konu ile ilgili düşüncelerini oluştururken kullandığı argümanları belirlemede bu hususa özel ehemmiyet vermiştir. Nitekim Şia'ya göre imam, insanlara yol gösterecek bir hüccettir. Allah, bu görevi Hz. Ali ve onun soyundan gelecek imamlara tahsis etmiştir. İmam, nas ve tayinle belirlenmiş olup ümmetin bu konuda bir karar verme yetkisi yoktur. Bu konu Şiî imâmet nazariyesinin temelini oluşturur. Mu'tezilî düşüncede ise imam/halife belirleme görevi İslâm ümmetinin seçkinlerine (Ehlu'l-Hal ve'l-Akd) ait bir görevdir. Öyle ki imam, ümmetin akt ettiği ve belirlediği biri olmalıdır.

Ehl-i Sünnet, imâmet hususunda diğer mezheplerden oldukça farklı düşünmekte, imâmeti Şia gibi dinin aslından değil, fer'inden saymaktadır. Ehl-i Sünnet'e göre imam/halife, din-dünya işlerinde gerekli şartları taşıyan ehil bir kişinin ümmeti idare etmesidir. İmam/halifenin belirlenmesi nas ve tayinle değil, ümmetin beyatı ve seçimi ile olur.

İmâmet/hilâfet görevini deruhte edecek şahsın seçilme şekli de, tarihten günümüze mezhepler arasında sürekli tartışılan bir konu olmuştur. Bu konuda en çok tartışma konusu olan husus, bu makama gelecek kişide bulunması gere-

ken vasıflardır. İmamda bulunması gereken vasıflar ile ilgili her bir mezhep kendi düşünce sistemi doğrultusunda bazı esaslar belirlemiş, bu yönüyle diğer mezheplerden kendini ayırt etmiştir.

İslâm düşünce tarihinde gerek Ehl-i Sünnet gerekse de diğer mezhep âlimleri imâmet görevini deruhte edecek şahsın seçilme şekli ile ilgili bir takım şartlar belirlemişlerdir. Yaşanılan çağın gerektirdikleri ve değişen zamanın dinamikliğini de hatırd tutarak halifenin seçilme şekli ile ilgili mezhepler tarafından belirlenen bu şartlardan bazılarının Kur'an-ı Kerim ve sahih hadisler ışığında yeniden düzenlemesinin İslâm ümmetinin hayrına olacağı aşikârdır.

5. KAYNAKÇA

- Abdulhamid, İrfan. *İslâm'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*. Trc. Saim Yeprem. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Akbulut, Ahmet. "Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikâdileşmesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31:331-348.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Arnold, T. W.. "Hilâfet". *İslâm Ansiklopedisi*. 7/1: 148-155. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Arslan, Hulusi. *İslâm Düşüncesi Geleneğinde Şia-Mu'tezile Etkileşimi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Askeri, Ebu Hilal el-Hasan b. Abdullah. *el-Vucüh ve'n-Nezairfi'l-Kur'ân'il- Kerim*. Thk. Ahmed Seyyid. Beyrut: Daru'l-Kitabu'l-İlmiye, 1971.
- Avcı, Casim. "Hilâfet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 539-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ay, Mahmut. *Mu'tezile ve Siyaset*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Aydınlı, Osman. "Mu'tizelenin İmâmet Nazariyesi: Teori ve Pratik". *Dini Araştırmalar* 3/7 (Mayıs-Ağustos, 2000): 17-52.
- Aydınlı, Osman. *Mu'tezilî İmâmet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2003.
- Aydınlı, Osman. *Mu'tezile'de İmâmet ve Siyaset*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Aydınlı, Osman. *Doğuşundan Büyük Selçuklulara Mu'tezile Ekolü Tarihi ve Öğretisi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Bağdadî, Abdulkahir b. Muhammed. *KitabuUsuli'd-Din*. Beyrut: Daru'l-Efaku'l-Cedide, 1981.
- Bağdadî, Abdulkahir b. Muhammed. *el-Fark beyne'l-Fırak*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1990.

- Bakıllânî, Ebu Bekir Muhammed b. et-Tayyib. *et-Temhid fi'r-Red ala'l-Mulhide el-Muattileve'r-Rafidave'l-Havaricve'l-Mu'tezile*. Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabiyye, 1947.
- Bulut, Halil İbrahim. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Bozkurt Mustafa-Karaman Fikret. *Sistematik Kelâm II*, Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Cabirî, Muhammed Abid. *Arap-İslâm Siyasal Aklı*. Trc. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.
- Cürcanî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *et-Ta'rifat*. Beyrut, 1987.
- Demircan, Adnan. *Hâricilerin Siyasi Faaliyetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Ebu Zehra, Muhammed. *İslâm'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*. Trc. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin. İstanbul: Hisar Yayınları, 2011.
- Eş'arî, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail el-Basrî. *Makalâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn I*. Beyrut: Mektebetu'n-Nehdati'l-Mısriyye, 2009.
- Evkuran, Mehmet. *Sünnî Paradigmayı Anlamak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Fazlur Rahman. *İslâm*. Trc. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1972.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâriciler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.16: 169-175. İstanbul: TDV Yayınları,1997.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "İbaziyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 256-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslâm Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmamiyye Şiası*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008.
- Fîruzâbâdî, Mecciddin Muhammed b. Yakûp. *el-Kamusu'l-Muhit*.Thk.Tahkiku't-Turâs. Beyrut: Müessestü'r-Risale, 1994.
- Gökalp, Yusuf. "Zeydiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44:328-331. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Halebî, Ahmed b. Yusuf b. Abdurrahim Semîn. *Umdetu'l-Huffaz*. 1 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye, 1996.
- Harputî, Abdullatif. *Tenkîhu'l-Kelâm fi Akâidi Ehli'l-İslâm Kelâm İmine Giriş*. Yayına Haz. Fikret Karaman. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.
- Hatipoğlu, Mehmed Said. *Hilâfetin Kureyşliliği*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- İlhan, Avni. "İmâmet Nazariyesinde Seçim ve Nas Münakaşası". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1983): 137-147.
- İlhan, Avni. "Gaybet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 410-412. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- İbn Hazm, Ali ibn Ahmed. *Kitabu'l-Fasfi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*. Beyrut: Daru'l-Ceyl.

- İbn Manzûr, Cemâluddin b. Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Müessesetu'l-E'lemili'l-Matbûat, 2005.
- İsfahanî, Ragıp. *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-Marife, 1961.
- İşcan, Mehmet Zeki. "İmamiyye Şiasında Politik Bir Teori Olarak İmâmetin İmkânı". *EKEV Akademi Dergisi* 6/10 (Kış 2002): 73-94.
- İvakov, W.. "İmam". *İslâm Ansiklopedisi*. 5/2:980-983. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Kâdî Abdulcebbar, Ebu'l-Hasan Abdulcebbar b. Ahmed. *Şerhu'l-Usulî'l-Hamse*. Thk. Abdulkerim Osman. Kahire: Mektebetü Vehbe, , 1988.
- Kallek, Cengiz. "Maverdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28:180-186. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Karaman, Fikret-Bozkurt, Mustafa. *Sistemik Kelâm II*, Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Kubat, Mehmet. "Hâricilerin İmâmet Görüşleri Bağlamında Yapılan Bazı Çağdaş Yorumların Tutarsızlığı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/27 (Yaz 2013): 316-335.
- Kubat, Mehmet. "Hâriciliğin Doğuşunda Münâfıkların Rolü". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/4 (2006): 115-151.
- Kubat, Mehmet. Mehmet Kubat, *Malatî ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Kubat, Mehmet. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2014.
- Kubat, Mehmet. "İtikadî Mezheplerin İmâmet Tasavvuru". *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi INJOSS* 7/2 (2018): 25-41.
- Kubat, Mehmet. "Eş'arî Ekolünün Öncüsü Olarak Ebu'l-Hasan El-Eş'arî ve Kelâmî Görüşleri". *İslâmî İlimler Dergisi*. 7/13: 21-47.
- Kummî, Sa'd b. Abdullah Ebu Halef el-Eş'arî. *Kitabu'l-Makalat ve'l-Fırak*. Tahran, 1963.
- Kutlu, Sönmez. "Maturidilik". *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu. 365-394. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Küçükkaşçı, Mustafa Sabri. "İmam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 178-181. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Malatî, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed. *et-Tenbihve'r-Red ala Ehli'l-Ehvave'l-Bid'a*. Thk. Muhammed Zahid el-Kevserî. Mısır: Mektebetü'l-Ezheriyyeti lit'Turas, 1993.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *el-Ahkâmü's-Sultâniyyeve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye*. Kuveyt: Mektebetü Daru İbni Kuteybe, 1979.
- Memiş, Murat. "İmâmet Teorisi Bağlamında Mu'tezililerin Hz. Ali Anlayışı". *Kelâm Araştırmaları* 8:2 (2010): 117-145.
- Mustafa, Nevin Abdülhalik. *İslâm Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*. Trc. Vecdi Akyüz. İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.
- Nevbahtî, Hasan b. Musa. *Fırkau's-Şia*. Nefes, 1932.
- Onat, Hasan. *Emeviler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016.

- Onat, Hasan. "Şii İmâmet Nazariyesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992): 89-110.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*. İstanbul: Ensâr Yayınları, 2011.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensâr Yayınları, 2012.
- Öz, Mustafa. *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensâr Yayınları, 2012.
- Öz, Mustafa- İlhan, Avni. "İmâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 201-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Rayyis, Muhammed Ziyauddin. *İslâm'da Yönetim Sistemi ve Temelleri*. Trc. İbrahim Sarımuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.
- Soyal, Fikret. "Dört Halife Seçimi ve Kelâmda İmâmet Tartışmalarına Etkisi". *Araştan Sosyal Bilimler Dergisi* 11-12 (2011): 245-257.
- Şehristanî, Muhammed b. Abdulkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 2005.
- Tabatabâî, Muhammed Hüseyin. "İmamın Bilgisine Dair (İmâmet Düşüncesi)". trc. Mustafa Akçay. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/3 (Temmuz- Ağustos- Eylül 2004): 121-136.
- Taftazanî, Mesud b. Saduddin. *Şerhu'l-Akide'ti'n-Nesefti*. Thk. Mustafa Merzukî. Daru'l-Huda, 2000.
- Tan, Muzaffer. "Geçmişten Günümüze Şiilik". *Eskişeni* 25 (İlbahar 2012): sayfa aralığı
- Tanci, Muhammed Tavit. "İslâm'da Hilâfet ve Mezheplerin Doğuşu". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1994): 25-68.
- Teber, Ömer Faruk. "Hârici İmâmet Nazariyesi ve Mutlak Hakikatin Meşruiyeti Sorunu". *EKEV Akademi Dergisi* 12/34 (Kış 2008): 57-72.
- Topaloğlu, Bekir- Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Yaşaroğlu, Hasan. "Zeydiyye'nin İmâmet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2:3 (Temmuz 2013): 113-132.
- Zahir, İhsan İlahi. *Şia'nın İmâmet ve Takiyye Anlayışı*. Trc. Sabri Hizmetli, Hasan Onat. Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984.